

»Opofrende venner og farlige fjender« . . .

1890-ernes højplyndringer, og et bidrag til arkæologiens socialhistorie

Af *Sven Thorsen*

Sophus Müller var førstemanden bag arkæologiens »moderne gennembrud« og den dominerende skikkelse blandt forrige generations museumsfolk.

Gennem mange års virke udstak han en mængde af de retningslinier, der har præget den arkæologiske udvikling til idag. Alligevel er Müller-æraen et stærkt forsømt kapitel i dansk museumshistorie.

Denne situation illustreres af debatten mellem Kr. Kristiansen og C. J. Becker i de foregående hæfter af *Fortid og Nutid*. Kr. Kristiansen hævder, at provinsmuseerne reelt havde graveforbud i århundredets første trediedel. C. J. Becker mener det modsatte og fremhæver, at forholdet til faget som videnskab var afgørende, og at lokalmuseerne ikke var i stand til at klare de krav en udgravning stillede.

Nærværende artikel fortæller om to tjene-stekarle fra Vorbasse, der i de år udgravede 1000 gravhøje, for at skaffe oldsager til samle-re og museer.

»I denne tid graves høje ud hver dag«

Hedeegnene har altid været bierhvervenes land. Landbruget har så nogenlunde ydet det daglige brød, mens forskellige bibeskæftigel-ser måtte skaffe de kontante indtægter.

Under landbrugskrisen i 1890-erne udvik-lede der sig et nyt bierhverv i hedeegnene mellem Kolding og Esbjerg. Ligesom de øvri-ge, var der tale om en specialiseret udnyttelse af egnens naturlige ressourcer. I dette tilfæl-de, de talrige småhøje.

Få år tidligere havde arkæologer gjort den vigtige opdagelse, at de sydvestjyske høje rummede grave af en hidtil ukendt type. I disse »enkeltgrave« fandtes et fast tilbage-vendende og særpræget indhold af gravgaver, af hvilke især mandsgravenes elegante strids-økser faldt i øjnene.

Museerne og de mange velstillede samlere kappedes om at erhverve disse mageløse øk-ser, der blev handlet til høje priser.

En opvakt arbejdsmand fra Bramminge var den første, der lurede arkæologerne kun-sten af. Han begyndte sin egen udgravnings-virksomhed og snart fulgte andre efter. Det var i landbrugets stille tid – vintermånederne – højgravningerne florerede.

Da enkeltgravs-høje oftest er lave, sandede høje, hvor gravene findes let tilgængeligt midt i højen, er der ingen tvivl om, at højgravning har været en lønsom virksomhed. Frednings-love fandtes ikke, og inden gennemførelsen af 1937-loven havde hedeopdyrkning og høj-plyndring udslettet størsteparten af disse hø-je.

Størst omfang fik højplyndringerne i egnen omkring Vorbasse. Her havde flere halv-voksne drenge ligefrem sat højgravningerne i system ved at købe retten til udgravning af et stort antal høje.

Da én af drengene, den 18-årige Niels Knudsen Nielsen fra Gilbjerg, i januar 1896 tilbød det nyoprettede museum i Kolding de oldsager, han havde fremgravet af 16 høje, gav det købmand Brandorff, der forestod mu-seets forhistoriske afdeling, anledning til at gøre Nationalmuseet bekendt med denne nye trussel mod hedeegnenes gravhøje: »Det er på høje tid, at der træffes foranstaltninger til at

Sven Thorsen, født 1942, lærerudd., bifagseksamen i nordisk arkæologi, tekniker i Fredningsstyrelsens 5. kontor (For-tidsmindeforvaltningen).

bevare, hvad der kan bevares af de endnu urørte høje, og må jeg absolut opfordre Nationalmuseet til at søge alle eller en del af de tilbageværende høje fredlyste, . . . men der må handles medens det endnu er tid«¹.

Kun to dage senere sendte en omrejsende handelsmand Nationalmuseet en samling oldsager, der var fundet i en gravhøj på Knurberg hede ved Vorbasse. Handelsmanden, antikhandler V. Rasmussen, bad om at få betalingen snarest muligt, så han kunne købe et andet, og større fund².

Straks efter at han havde modtaget penge, indsendte Rasmussen påny en større sending oldsager: »3 hammere [stridsøkser], fundet for ca. 8 dage siden af Niels Skanderup, Knorreborg Hede, Vorbasse sogn (nabo til finderens af det sidst sendte), i en lille høj. 4 hammere, fundet af Jens Nielsen Gilbjerg, Vorbasse sogn (Nær ved foregående finder). 2 urner, 1 spyd, nogle ravperler fundet af Anders Pedersen Lille Almstok, Vorbasse sogn (også nær foregående finder), fundet for ca. 4 dage siden.« Tillige omtales en række fund, der sammen med de allerede nævnte, giver et indtryk af højgravningernes omfang: »Angående det fund som jeg skrev om sidst, da kunne jeg ikke komme overens med manden om prisen. Det er fundet af gårdejer Jens Petersen Røjbjerg, og består af en stor rød, samt en mindre gul urne, 6 hammere og en kile [flintøkse]. En broder til denne mand Peter Petersen Almstok, Vorbasse sogn, har i sidste uge fundet 3 hammere og en del ravperler i en høj – som jeg heller ikke kunne komme overens om prisen med. Niels Niensens søn har for tiden nogle hammere, kiler og en ravgenstand (stor), men han får sandsynligvis nok mere snart, da han graver hver dag«³.

Af Rasmussens sidste sending beholdt museet blot et enkelt lerkar. Resten blev returneret⁴.

Brandorffs anmodning, der var ledsaget af et tilbud om hjælp, blev høfligt og bestemt afvist af Nationalmuseets enevældige direktør, arkæologen Sophus Müller. Som begrundelse anførtes, at der »allerede var truffet aftale med forskellige lokale hjælpere om i den kommende sommer at optage en større virksomhed i egnen om Vorbasse«⁵. Den reelle årsag har utvivlsomt været et spændt forhold til museumsbestyrelsen i Kolding.

»Egnen må erobres fra bondegraverne«

I slutningen af maj 1896 rejste Sophus Müller til Vorbasse for at undersøge forholdene og tilrettelægge Nationalmuseets modtræk overfor højplyndringerne. Han fandt, at der i vinterens løb var udgravet omkring 150 høje, og fastslog: »Hvad Museet ikke tager, det tager bønderne«. Med hjælp fra pastor Jensen, Vorbasse og forvalteren på Slauggård lykkedes det imidlertid at tilvejebringe både udgravnings- og fredningsobjekter⁶.

Pastor Jensen formidlede kontakt til en husmandsenke, der blev tilbudt 100 kr for at frede en langdysse, en høj med et dyssekammer og 4 høje. Müller ønskede samtidig tilladelse til at udgrave en overpløjet høj og en række forstyrrede stenkredse i dyrket mark. Til eget brug noterede han: »Det aftaltes, at disse skulle undersøges, med godtgørelse for eventuelle fundne sager. Hvis intet findes, bør hun dog have en godtgørelse; herved kan prisen for fredlysningen hjælpes noget op. Dog må *formelt* de 100 kr. ikke overskrides«⁷.

På Slauggård stillede sagen sig langt lettere; her fandtes sognets største samling høje på de hedearealer, hvor den københavnske forretningsmand, William Salomonsen, Brede Klædefabrik, var ved at anlægge sognets tre-

1. Brev af 29/1-96, 47/96. NM I, Adm.ark., Museet på Koldinghus.

2. Brev af 31/1-96, 46/96. NM I, Top.ark., Vorbasse s.

3. Brev af 9/2-96, 58/96. NM I, Top.ark., Vorbasse s.

4. Brev af 11/2-96 (koncept), 58/96. NM I, Top.ark., Vorbasse s.

5. Breve af 4/2-96 (koncept), 7/2-96, 11/2-96 (koncept), 47/96. NM I, Adm. ark., Museet på Koldinghus.

6. Beretning til Finansudvalget 1896 (koncept), 709/96. FF-arkiv, Fredningsarbejde før loven. Udateret og ujournaliseret notat, udarbejdet af Sophus Müller. NM I, Top.ark. Vorbasse s.

7. Ibid.

die »Grossererplantage«⁸. Her blev der opnået tilladelse til at udgrave 24 høje, hvoraf halvdelen var velbevarede småhøje⁹. Et tilsagn om at lade 2 større, relativt velbevarede, høje frede, blev af én eller anden grund senere trukket tilbage¹⁰, og den ene udgravedes 1898¹¹.

Om planerne for sommerens Vorbasse-kampagne noterede Müller iøvrigt: »Herredsundersøgelse og gravning må gå hånd i hånd. Hovedvægt dog lægges på gravning . . . Udenfor Slauggård må vi følge andre regler end ellers. Det må bestemt fordres, at alle udgravninger lukkes net efter endt undersøgelse, herved må vi skille os fra Niels Knudsen . . . Mere end ellers må der lægges vægt på agitationen for Museet. Egnen må erobres fra bondegraverne. Der må ofres tid på missionsvirksomhed. Ligeledes lidt penge«. Om Niels Knudsen fra Gilbjerg skrev Müller: »Jeg opsøgte drengen og talte ham hårdt til, foreholdt ham, at det var en skændig færd. Han svarede længe meget kæphøjt, men tabte tilsidst modet. Han er en mundrap, begavet fyr«¹².

Vorbasse-kampagnen 1896

I overensstemmelse med den udarbejdede plan, sendte Müller sin betroede medarbejder C. Neergaard, sin dygtigste udgraver figurmaler, cand. polyt. G. V. Blom og assistent C. B. Fredstrup til Vorbasse 17–18 juni¹³. De påbegyndte straks »herredsundersøgelsen«: En registrering af samtlige fortidsminder i de

enkelte sogne. I lejede vogne, og med Fredstrup som skiftende medhjælper, berejste Neergaard sognets vestlige del, og Blom den østlige del¹⁴. De udarbejdede en »sognebeskrivelse«, der omfattede 264 punkter, mest høje, der alle blev beskrevet og afsat på tilhørende kort, »et yderst besværligt arbejde, da højene kun i 1 af 20 tilfælde er afsat på generalstabens kort«¹⁵.

Neergaard måtte konstatere, at museet var kommet »post festum«, praktisk taget alle høje var blevet udgravet den foregående vinter¹⁶. Mange høje havde desuden ældre, tilgroede nedgravninger. Andre havde i tidens løb fundet anvendelse som teglovne, fårefolde eller kartoffelkuler¹⁷. Sognebeskrivelsens nr. 235 er et karakteristisk eksempel på en ødelagt høj: »Rankebjerg matr. nr. 1 a. Høj. Højde 2,40 m. Tværmål 20,00 m. I toppen er 1,65 m. vid og dyb gravning, fra hvilken en bred og dyb grøft fører ud til højens østre side. Hele den søndre side af højen er bortgravet til ca. 4 m. fra toppen; desuden er der en stor rund gravning af 0,70 m. dybde i højens sydvestre side ligeved toppen, samt flere overfladiske brud. Ved søndre og sydøstre højfod to kartoffelkuler«.

Da hele sognet var berejst, blev husmandsenkens høje udgravet¹⁸. Samtidig blev de to dysser på ejendommen fredet mod en godtgørelse på 100 kr¹⁹.

Neergaard rejste fra Vorbasse i slutningen af juni, og efter Fredstrups afrejse ved midten af juli²⁰, fortsatte Blom udgravningerne og herredsundersøgelsen alene.

8. Vald. Andersen, Vorbasse – et hedesogns historie, 1963, p. 239 f.

9. Breve af 12/6–96, 22/6–96 (koncepter) og 25/6–96, 270/96. NM I, Top.ark., Vorbasse s. S. Müller, De jyske enkeltgrave fra stenalderen, Årb. 1898, p. 160 f.

10. NM I, sognebeskrivelse, Vorbasse sb. 184–185. Se påtegning af brevkoncept af 22/6–96, 270/96, brev af 3/9–96 (koncept), 270/96 og deklaration, 270/96 = 633/97. NM I, Top.ark., Vorbasse s.

11. Vorbasse sb. 184. NM I, Beretn.ark., Stenalder enkeltgrave.

12. Udateret og ujournaliseret notat, udarbejdet af Sophus Müller. NM I, Top.ark., Vorbasse s.

13. Brev af 12/6–96, 286/96. NM I, Beretn. ark., Jernalder grave, Fraugde, Fraugde s.

14. NM I, Sognebeskrivelsen, Vorbasse sb. 262–264.

15. Brev af 21/6–96. NM I, Beretn.ark., Jernalder grave, Fraugde, Fraugde s.

16. Ibid.

17. NM I, Sognebeskrivelsen, Vorbasse s. Desuden: O. Nielsen, Historiske efterretninger om Slavs herred, Danske samlinger, 1867–68, p. 327.

18. Brev af 21/6–96. NM I, Beretn. ark., Jernalder grave, Fraugde, Fraugde s. Vorbasse sb. 65–68, 3 høje og 9 »stenringe«. Beretning herom i NM I, Beretn.ark., Stenalder-enkeltgrave.

19. Fredningsdeklaration tinglæst 7/7–96, 354/96. FF, Dekl.ark., Vorbasse s.

20. Brev af 14/7–96, 406/96. NM I, Top.ark., Vorbasse s.

Fig. 1. Plyndret høj ved Vorbasse, fotograferet af Blom ved herredsundersøgelsen 1896. I den nylig opbrudte høj fandtes et usædvanligt, teltformet dyssekammer.

Blom var efter en nøje undersøgelse overbevist om, at kammeret aldrig havde haft nogen overligger og foreslog derfor højen fredet. I sognebeskrivelsen (Vorbasse sb. 137) hedder det imidlertid – lidt forurettet –: »Fra Museets side blev oplyst, at en sådan bygningsmåde hidtil ikke var påvist, hvorfor gravkammeret måtte betegnes som sammenstyrtet.«
Foto i Nationalmuseets I afd.

I Vorbasse og nabosognet Hejnsvig blev der ialt registreret 510 høje. Heraf var der kun 2, der efter Bloms opfattelse var så anselige og velbevarede, at de burde fredes. Lodsejerne delte imidlertid ikke denne opfattelse. Begge mente, at der måtte være skatte i højene og ville derfor have dem udgravet. Hertil bemærkede Blom: »Denne tro på skatte i højene er ikke så underlig, når man får at vide, at der på en mands mark i 10–15 høje eller tuer er opgravet for 300 kr. hammere og ravperler. Den udmærkede skattegraver Niels Knudsen Gilbjerg har i vinter tjent 800 kr. på sin forretning«²¹. Til sammenligning kan nævnes, at

Nationalmuseet dengang udbetalte arbejdsfolk en dagløn på 3 kr.²², og at årslønnen for en karl var 150–200 kr.²³.

Bloms relativt præcise oplysninger, både her og i sognebeskrivelsen, står i modsætning til gentagne udtalelser af Müller om, at højplyndringer omgaves af »tavshed og mørke«, og at lodsejeren »som fik løfte og andel i byttet, ofte blev narret«²⁴.

Ved udgangen af juli, hvor rughøsten og Vorbasse marked gjorde det vanskeligt at skaffe arbejdsfolk, holdt Blom sin ferie. Da var der »udgravet 24 høje og 6 flyvesandsbunker i Vorbasse sogn«²⁵.

21. Brev af 25/7–96, 437/96. NM I, Adm.ark., Blom.

22. Brev af 29/5–92, ujournaliseret. NM I, Adm.ark., Blom.

23. Holger Hansen, Den nye drøftelse af sociale spørgsmål 1890–1894. (Sociale studier i dansk historie efter 1857, 1930), p. 135.

24. S. Müller, Udsigt over oldtidsudgravninger, Årb. 1897, p. 162 f. S. Müller, Nationalmuseet, hundrede år efter grundlæggelsen, 1907, p. 65.

25. Breve af 25/7 og 30/7–96, 437/96. NM I, Adm.ark., Blom.

Fig. 2. Selvom Blom og Müller havde udviklet en tidsvarende udgravningsmetode, adskilte den sig væsentligt fra den, der anvendes i dag. Billedet stammer fra udgravningen af en række lave, overpløjede enkeltgravshøje ved Thyregod i 1899. I forgrunden ses en udgravet grav med en stridsøkse. Man vil bemærke gravens ringe dybde under markoverfladen. Den anselige arbejdsstyrke er – i overensstemmelse med Müllers instruks: »Regler for udjævning af høje, udgravede af Museet« (287/96) – beskæftiget med at tildække et tilsvarende udgravningsfelt i en nabo-høj.

Johannes Brøndsted har beskrevet udgravningsmetoden: »Vi går altså op på højens top. Ud fra højens centrum, som findes på øjemål, afsættes med stikker og målebånd et kvadratisk felt, som helst skal være »solret«, d.v.s. dets sider skal gå i ret Ø-V og N-S. Det vil nemlig vise sig, efterhånden som man kommer ned i højen, at være ganske praktisk, at man ved, at nedgravningens vægge peger ret mod verdenshjørnerne. Feltets sider kan udlægges til 4, 5 eller 6 meter, alt efter højens størrelse.

Så graves græs- eller lyngtørven af. Bedst er det at anbringe disse grønsværsblokke i en ring om højen et stykke ned ad dens side; de vil, efterhånden som gravningen skrider frem, holde på den opkastede højfyld og hindre den i at vælte for langt ud over marken. Når grønsværet er væk, graves indvendig langs feltets 4 sider en smal grøft, højest et spadestik dyb og så bred, at en mand kan gå der. Stående i disse grøfter tager nu arbejderne med skovle fat på den inderste højereliggende del af feltet, således at der aldrig graves dybt ned på noget enkelt sted, men at overfladen afskrælles ligeligt overalt, i lag på et par tommers tykkelse. Når feltets indre omsider er helt afskrællet til niveau med grøftens bund, graves der græfter påny, hvorefter afskrælningen af det indre fortsættes, og så fremdeles. . . . På den måde vil den eller de grave, højen indeholder, efterhånden langsomt dukke frem uden at ødelægges, ligesom ved ebбетid vandet synker om strandbredens sten. (Frem 49, 1925). Foto i Nationalmuseets I afd.

8. august genoptog han arbejdet, og i dagene frem til 16. august blev der udgravet 16 høje i omegnen af Vorbasse. Blom gør selvtilfreds udbyttet op: »9 hamre, 3 kiler, 3 smalmejsler, 8 flækker, 100 ravperler, 1 ravring og skår af 5 lerkar . . . Regnskabet for denne kampagne er følgende:

arbejdsløn	91,00 kr.
vognleje	25,00 kr.
dusører	15,00 kr.
sløjfning	13,00 kr.
fragt og emballage	1,00 kr.
	<hr/>
	145,00 kr.

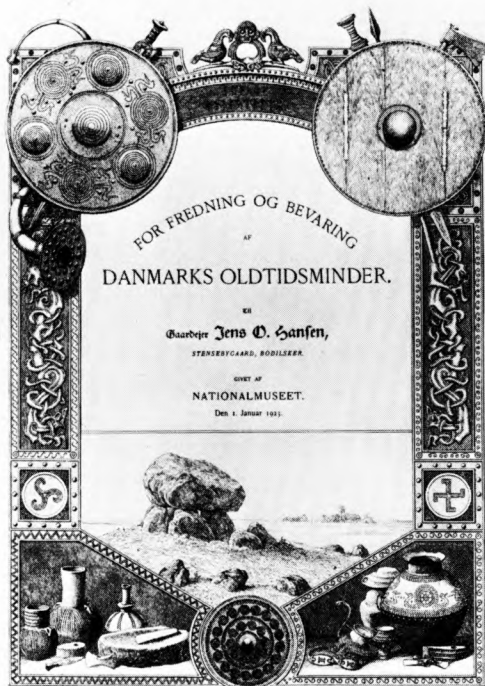

Fig. 3. Som et udtryk for Nationalmuseets påskønnelse, fik mindre grundejere i reglen et diplom til erindring om fredningen. I årene 1892–1902 udstedtes 780 diplomer. I samme tidsrum gennemførtes 1160 fredninger, der omfattede mere end 2500 mindesmærker.

Ved særlig betydningsfulde fredninger fik grundejeren et sølvbæger. I nævnte åremål uddeltes 22 sølvbægre, medens der uddeltes 35 i årene 1903–37. Sølvbægrene var udført som kopier af et lerkar fra romersk jernalder. Det blev fremstillet i flere størrelser. Et stort bæger (170–239 g), der omkring århundredeskiftet kostede 50 kr., og et mindre (142–147 g) til 40 kr.

Foto i Fortidsmindeforvaltningen.

Kommer hertil diæter for 9 dage [å 8 kr.²⁶] bliver det omtrent 14 kr. for hver høj²⁷.

Til sammenligning kan nævnes, at samlere betalte omkring 10 kr. for en stridsøkse²⁸, særlig smukke og velbevarede økser repræsenterede dog langt større værdi. Niels Knudsen Nielsen havde således solgt en økse til en københavnsk grosserer for 40 kr.²⁹ For 9 skafthulsøkser, erhvervet enkeltvis i årene 1894–96 betalte Nationalmuseet i gennemsnit 19 kr.³⁰, og i 1897 måtte museet betale en antikvitetshandler 85 kr. for en stridsøkse, der var fundet i Hejnsvig³¹.

Heraf vil fremgå, at det med den anvendte udgravningsmetode, næppe har været væsentligt dyrere at tilvejebringe oldsagerne ved udgravning end ved køb, og at Bloms udgravninger måske direkte kan betegnes som lønnende for Nationalmuseet.

Fra Vorbasse rejste Blom til Grindsted og afsluttede på en uge herredsundersøgelsen med Grindsted og Grene sogne, hvor han registrerede »lidt over 100« og »omtrent 60« høje. Selv om en del af højene var overpløjede, var ødelæggelserne langt mindre end i Vorbasse og Hejnsvig³².

26. Brev af 4/6–97, 275/97. NM I, Adm.ark., Frode Kristensen.

27. Brev af 16/8–96, 507/96. NM I, Adm.ark., Blom.

28. Landstingsmand Søren Olesens katalog, NM I, Privatsamlingskataloger.

29. Brev af 29/1–96, 47/96. NM I, Adm.ark., Museet på Koldinghus.

30. NM I, A-protokol: A 12307: 10 kr., A 12415: 18 kr., A 12562: 12 kr., A 12592: 25 kr., A 13447: 10 kr., A 13836: 35 kr., A 14175: 35 kr., A 14997: 20 kr., A 15253: 6 kr.

31. NM I, A-protokol: A 15861.

32. Brev af 16/8–96, 507/96. NM I, Adm.ark., Blom. Brev af 22/8–96, 522/96. FF, Dekl.ark., Grindsted s.

I Grindsted sogn lykkedes det desuden at gennemføre frivillige fredninger af to højgrupper med henholdsvis 3 og 11 høje³³. Om sidstnævnte højgruppe skrev Blom: »Gruppen er ualmindelig smuk og iøjnefaldende, hvis der kunne gøres lidt ekstra ud af fredningen: er der ikke et præmie-sølvbæger?; hastig opsætning af fredningsmærke; så ville det rygtes vidt omkring – gården er nabo til kroen og ligger hvor landevejen mellem Varde og Vejle skærer landevejen nordpå – og muligvis skaffe Museet navnkundighed og anseelse, som kunne være værdifuld«³⁴. Museet fulgte Bloms forslag og sendte ejeren et sølvbæger³⁵. Fredningssten var det derimod ikke muligt at fremskaffe med så kort varsel³⁶.

Da Blom i slutningen af august afsluttede Vorbasse-kampagnen var der nået ganske betydelige resultater: Herredundersøgelsen af de 4 sogne med tilsammen 670 høje var gennemført, 40 høje var udgravet og et omfattende oldsagsmateriale bragt tilveje³⁷. Desuden var der fredet 2 dysser og 14 gravhøje. Hertil havde Nationalmuseets arkæologer anvendt 63 arbejdsdage eller 15 % af de 434 arbejdsdage museet i 1896 anvendte til besigtigelser og udgravninger³⁸.

Provinsmuseet

Samtidig med iværksættelsen af Vorbasse-kampagnen forsøgte Müller at begrænse højgravernes afsætningsmuligheder ved at benytte sin autoritet som statens tilsynsførende. De statsstøttede museer var nemlig underlagt Nationalmuseets tilsyn, og Müller kunne hvert år udtage provinsmuseernes bedste erhvervelser. Ordningen betød desuden, at provinsmuseerne – som de eneste i landet – i realiteten var afskåret fra selvstændig udgravningsvirksomhed³⁹. Betegnende for forholdet til museumsbestyrelserne er en udtalelse af adjunkt Lassen, Ribe, der hævdede, at samarbejdet med Müller i en betænkelig grad mindede om »at stille til klø hos inspektøren«⁴⁰.

Under besøget i Vorbasse, havde Müller fået oplyst, at Museet på Koldinghus havde købt hovedparten af de oldsager, der i vinterens løb var fremgravet i Vorbasse. Kolding-museet skulle ialt have anvendt 6–700 kr. til disse køb⁴¹.

En gennemgang af museets oldsagsprotokol viser, at dette beløb næppe er overdrevet. Mindst 178 protokolnumre – der oftest repræ-

33. Fredningsdeklarationer, 522/96, tinglæst 1/9–96. FF, Dekl.ark., Grindsted s.

34. Brev af 22/8–96, 522/96. FF, Dekl.ark., Grindsted s.

35. Brev af 17/9–96 (koncept) 522/96. FF, Dekl.ark., Grindsted s. Om sølvbægre: Mindesmærker fra oldtiden, fredlyste i årene 1897–1902, 1903, p. 3. Mindesmærker fra oldtiden, fredlyst i årene 1927–1934, 1935, p. VII. Samt materiale i FF-arkiv, Fredningsarbejde før loven.

36. Brev af 27/8–96 (koncept), 522/96. FF, Dekl.ark., Grindsted s.

37. Se NM I, Beretn.ark., Stenalder-enkeltgrave. I disse beretninger er højene betegnet med både sognebeskrivelsesnummer og en fortløbende nummerrække, der formodes at angive den rækkefølge hvori højene er udgravet.

Se desuden: S. Müller, Udsigt over oldtidsudgravninger, Årb. 1897, p. 202 ff, S. Müller, De jyske enkeltgrave, Årb. 1898, p. 160 ff.

38. Beretning til Finansudvalget 1896 (koncept), 709/96. FF-arkiv., Fredningsarbejde før loven.

39. Nationalmuseet og provinsmuseerne, Årb. 1912, p. 143 ff.

M. Mackeprang, Mindeord om Sopus Müller, Årb. 1934, p. 15.

Efterskrift: I det seneste nummer af »Fortid og nutid« går C. J. Becker skarpt i rette med denne opfattelse. Til den diskussion skal føjes et citat fra den omfattende brevveksling mellem Müller og kaptajn Th. Søgaard, der var medlem af museumsbestyrelsen i Viborg. Søgaard skrev (22/9 1892, 414/92): ». . . Det beklagelige er, at samlingen i Viborg ikke har ret til at bruge penge til at foretage udgravninger eller til fredningsrejser, og den er derfor ganske stækket i sin virksomhed og henvist til at nøjes med, hvad omstørfende opkøbere sælge i dyre domme og uden at erholde fundberetning; det tillades mig at sige, at dette ofte kan være en ilde anvendt økonomi, jeg skal eksempelvis anføre, at depotfundet fra Fur oprindeligt var solgt af finderen for 9 kr., medens jeg, efter det havde passeret 3 mellemhandlere, måtte betale 100 kr. for det. Når jeg nu måtte standse frednings- og udgravningsarbejdet på Fur, da var også dette af økonomiske grunde; jeg havde til rejse, ophold og arbejdsløn i 6 dage udbetalt ca. 60 kr. af min egen lomme, mere tillod forholdene mig ikke i øjeblikket at ofre, selv om jeg gerne havde ønsket det«. (brevet i NM I, Adm.ark. Søgaard).

40. Adjunkt H. Lassen i ujournaliseret brev af 14/7–92 til Sophus Müller. NM I, Adm.ark., Den antikvariske Samling i Ribe.

41. Brev af 2/6–96 (koncept), 243/96. FF-arkiv, Fredningsarbejde før loven.

Fig. 4. Medlemmer af »historisk-antikvarisk selskab« i Kolding registrer museumsgenstande. Maj 1893. Der er tydeligvis tale om en opstilling, der må formodes at vise selskabet som det ønskede at se sig selv . . . I historiske omgivelser med fyldte glas og åben cigarkasse.

Personerne er: Kæmner Brandorff, bankassistent Jørgensen, fotograf Hofgaard, arkitekt Fussing, kollektor Varming, Jørgen Fedde og tandlæge Friis.

Foto i Museet på Koldinghus.

senterer en enkelt genstand – må formodes at stamme fra højgravning på Vorbasseegnen. I 91 tilfælde er Niels Knudsen direkte anført som sælger, og salgssummen kan opgøres til 387 kr. I andre tilfælde har han solgt oldsager for andre navngivne højgravere. Priserne forekommer i øvrigt moderate.

Protokollens proveniens-angivelser giver et indtryk af gravningernes udbredelse og deres omfang. 47 protokolnumre stammer fra Vorbasse sogn. De øvrige fordeler sig på nabosognene Randbøl (44), Hejnsvig (28), Bække

(27), Læborg (20), Verst (3), Egtved (1), men også fjernere steder som »Esbjerg-egnen« er repræsenteret⁴².

På hjemvejen fra Vorbasse besøgte Müller museet og beså Vorbasse-samlingen, der var udstillet i »egen montre«. Han bebrejdede bestyrelsens formand, at museet havde støttet »den beklagelige ødelæggelse« gennem disse opkøb. Efter sin hjemkomst fastslog Müller yderligere sine synspunkter i et skarpt brev til den samlede bestyrelse. Hovedsynspunktet var, at »de private samleres og antikvitetshandlers forbrug af oldsager ikke er stort nok til vedblivende at holde liv i en lokal udgravningslyst«, og at ødelæggelserne ville ophøre, såfremt museerne undlod fremtidige køb af »gravrov, det være fra første eller fjernere hånd«⁴³.

I en svarskrivelse stillede en enig museumsbestyrelse sig uforstående overfor Müllers bebrejdelser. Det blev pointeret, at købmand Brandorff forgæves havde påkaldt Nationalmuseets indgriben forud for højødelæggelserne. Uden denne hjælp kunne bestyrelsen ikke forhindre ødelæggelserne, og man havde derfor set sine muligheder indskrænket til formaninger og køb for at egnens oldsager ikke skulle spredes af opkøbere, eller sælges til udlandet, »navnlig samlingen i Haderslev«. Bestyrelsen havde i den anledning været nødsaget til at optage et banklån på 500 kr.

På denne baggrund kunne bestyrelsen ikke imødekomme Müllers ønske om en skriftlig tilkendegivelse af, at man ville afstå fra fremtidige køb. Derimod modtog bestyrelsen høfligt et tilbud om en »mundtlig forhandling«. Dog med en betoning af, at det af hensyn til medlemmernes »private forretninger . . . vil være heldigst, at det blev i aftentimerne efter 8«⁴⁴.

I en parallelløbende brevveksling havde Müller forlangt Vorbasse-samlingens betydeligste ravfund udleveret som danefæ⁴⁵. Bestyrelsen kunne imidlertid ikke tilslutte sig denne fortolkning af danefæbestemmelserne,

42. Oldsagsprotokol nr. 1430–56, 1463–1575, 1577–1612 og 1621–24. Museet på Koldinghus.

43. Brev af 2/6–96 (koncept), 243/96. FF-arkiv, Fredningsarbejde før loven.

44. Brev af 26/6–96, 243/96 og brev af 30/6, 343/96. NM I, Adm.ark. Museet på Koldinghus.

Bestyrelsens forhandlingsprotokol, 7/3–96. Museet på Koldinghus.

45. Breve af 2/7–96 (koncept) og 25/7–96, 243/96. NM I, Adm.ark., Museet på Koldinghus.

og rettede i den anledning en motiveret forespørgsel til Justitsministeriet. Til gengæld forelagde Müller sagen for Kirke- og Undervisningsministeriet sammen med en klage over museumsbestyrelsens almindelige »mangel på hensyn«.

Ministeriet støttede Müllers synspunkter og udtalte forventningen om, at provinsmuseet fremtidig ville vise imødekommenhed overfor Nationalmuseets »råd, vejledninger og ønsker«. Bestyrelsen anså klagen for »aldeles ubegrundet«, men besluttede at afvente Müllers forestående besøg⁴⁶. Om sagens afslutning meddeler museets forhandlingsprotokol: »Ved mundtlig forhandling med direktør S. Müller er de foreliggende stridspunkter ordnede, og han har derefter ved skrivelse af 15. okt. frafaldet sit krav på de omhandlede stykker rav«⁴⁷.

»Betegnende nok . . . i et nummer af Socialdemokraten«

Allerede det følgende forår bragte Museet på Koldinghus sig imidlertid atter i forlegenhed.

Efter en større udvidelse havde museumsbestyrelsen indbudt byens redaktører til at tage de nyopstillede samlinger i øjesyn. Dagen efter skrev Kolding Avis bl.a.: »Ved udgravninger, indkøb og fund er museets samlinger i det sidste år blevet betydeligt forøget. Navnlig ude i Vorbasse er der blevet fundet en stor mængde smukke stensager og ravsmykker; et ganske ungt menneske der i egnen har ydet bestyrelsen store tjenester ved indsamlingen«⁴⁸.

Disse linier påkaldte straks Müllers opmærksomhed, og han udbad sig en nærmere forklaring⁴⁹.

I en udførlig redegørelse svarede Brandorff, at udtalelsen ikke var kommet fra bestyrelsen, men måtte stamme fra »bankbogholder Jør-

gensen og urmager Thomsen, der har bistået bestyrelsen ved ordning og opstilling af samlingen . . .

Bankbogholder Jørgensen havde efter forevisningen talt med redaktør B. Møller, Kolding Avis, der havde udtalt sin glæde over den smukke samling af økser, og spurgt hvorfra museet havde disse, hvortil Jørgensen svarede, at samlingen var bleven betydeligt forøget, tildels ved fundene fra Vorbasseegnen.

Urmager Thomsen havde, ligeledes efter forevisningen, talt med redaktør Carl Jørgensen, Højskolebladet, og forevist ham ravsmykkerne, samt udtalt, at en 16 års dreng i Vorbasse, med megen omhyggelighed havde aftegnet og optaget det store ravsmykke og trukket det på snore, således som det var funden, hvortil bankbogholder Jørgensen, der samtidig kom tilstede i forening med redaktør Møller, til denne udtalte, at »det var godt gjort af den knægt«⁵⁰.

Det må stadig gøre indtryk, at en dreng, opvokset i en fattig hedeegn, havde så sikker sans for arkæologisk metode, at han kunne optage et ravsmykke, sammensat af 311 enkeltperler, på en måde der fuldtud stod på højde med tidens arkæologiske standard⁵¹. At han alligevel blev regnet for en af »oldforskningens farlige fjender« skyldes utvivlsomt hans sociale baggrund. De »opofrende venner«, var derimod de, der havde råd til selv at bekoste udgravninger og anlægge samlinger.

Borgerskabets dybe mistillid afspejler sig klart i en fundanmeldelse som Brandorff sendte sammen med besvarelsen af Müllers forespørgsel. Heraf fremgår, at Niels Knudsen havde fundet en urne og en guldspiralring i en høj i Randbøl, og at fundet var indleveret som danefæ. Brandorff fortsatte: »Det synes således, at han vil fortsætte sine udgravninger trods Direktørens advarsel og skønt der ikke herfra er købt noget siden min samtale med Direktøren. Hvor han nu afhænder sine fund

46. Bestyrelsens forhandlingsprotokol 19/6-96. Museet på Koldinghus.

Brev af 14/9-96, 243/96. NM I, Adm.ark., Museet på Koldinghus.

47. Bestyrelsens forhandlingsprotokol, 6/2-97. Museet på Koldinghus.

48. Kolding Avis 12/4-97.

49. Brev af 21/4-97 (koncept), 161/97. FF-arkiv, Fredningsarbejde før loven.

50. Brev af 22/4-97, 161/97. FF-arkiv, Fredningsarbejde før loven.

51. Oldsagsprotokol nr. 1550. Museet på Koldinghus.

ved jeg ikke. At fornævnte genstande er blevet mig tilsendt, skyldes sikkert, at han, efter min tidligere udtalelse er bange for at beholde guldsager, ellers føler han sig vist i sin ret. Betegnende nok var urneskårene indpakkede i et nummer af Socialdemokraten«⁵².

Øvrighed og upatriotisk adfærd

På trods af, at Niels Knudsen ikke havde foretaget sig noget ulovligt, fandt Müller det alligevel rigtigst, at lade danefægødtgørelsen udbetale gennem herredsfogeden, »for at Niels Knudsen samtidig gennem øvrigheden kan modtage en misbilligelse af sit forhold«⁵³.

Herredsfogeden i Kolding blev derfor anmodet om at udbetale guldringens metalværdi: 7 kr. 50 øre, uden den sædvanlige dusør. »Tillige henstilles det tjenstligt, at det måtte bebrejdes nævnte Niels Knudsen Nielsen, der vides stadig at foretage gravninger i oldtidshøje for at finde sager til salg, at han ved denne færd modarbejder de interesser, hvis varetagelse det offentlige har betroet til Nationalmuseet. Det må siges at være usømmeligt og upatriotisk at ødelægge gravhøjene for at tjene på det fremkomne gravgods«⁵⁴.

Herredsfogeden lod en betjent udbetale de 7 kr. 50 øre. Samtidig optog betjenten rapport om fundomstændighederne.

Øvrighedens misbilligelse blev tilsyneladende uddelt på herredskontoret i Kolding. Niels Knudsen gjorde gældende, at han oftest udgravede overpløjede høje, og at oldsagerne i disse »sikkert ville gå helt til grunde ved beskadigelser af plov og harve, såfremt de ikke forinden bliver fremdraget«⁵⁵.

Müllers anvendelse af »øvrigheden« til at fordømme den »usømmelige og upatriotiske ødelæggelse af gravhøjene« må forekomme hårtrukken. Det er tillige betegnende, at der åbenbart gjaldt ganske andre moralske normer, når det f.eks. drejede sig om at erhverve

Fig. 5. Denne ravkæde, sammensat af 311 ravperler, blev i 1896 fundet af Niels Knudsen Nielsen i en høj i Kragelund, Bække sogn.

Koldinghus-museets protokol fortæller, at kæden blev »optegnet på fundstedet og med megen omhyggelighed ordnet efterhånden som de enkelte perler optoges«.

Museet på Koldinghus fot.

»sønderjyske« oldsager. Således da museet i Kolding et par år senere fik tilbudt en samling bronzesager, der var udgravet syd for den daværende grænse. Belært af uheldige erfaringer ønskede bestyrelsen Nationalmuseets godkendelse, da oldsagerne »på en måde er fremkommet ved et lignende gravrøveri, som udøves af Niels Knudsen her i Jylland«.

Hertil svarede Müller, at han »måtte anbefale at købe sager fra Slesvig fremkomne under angivne vilkår, når der da iagttages al forsigtighed med hensyn til politiske forhold . . . At Nationalmuseet kan modtage sagerne

52. Brev af 22/4-97, 173/97. NM I, Top.ark., Randbøl s.

53. Brev af 28/4-97 (koncept), 173/97. NM I, Top.ark. Randbøl s. Samtidig foranledigede Müller, at Museet på Koldinghus fik de blade, der havde omtalt sagen, til at optage Nationalmuseets opråb om højedelæggelser. Jvf. S. Müller, Udsigt over oldtidsudgravninger, Årb. 1897, p. 185 ff.

54. Brev af 30/4-97 (koncept), 173/97. NM I, Top.ark., Randbøl s.

55. Indberetning fra politibetjent P. H. Lausen 26/5-97. Brev af 28/5-97, 173/97, 32/97. NM I, Top.ark., Randbøl s.

Fig. 6. Niels Knudsen Nielsen 1878–1940.

Som dreng trak han får og kalve til stationen i Lunderskov, men allerede som 16–17-årig lånte han et større beløb i Nebel Sparekasse, og begyndte selv at opkøbe kreaturer.

Da han i 1907 blev gift, overtog han fødegården – en hedegård på 80–90 tdl. – i Gilbjerg ved Vorbasse. 1919 solgte han gården, og købte en mindre ejendom i Vorbasse, hvorfra der var oprettet jernbaneforbindelse til Kolding. Her samlede han hver uge en vognladning kreaturer, der solgtes på eksportmarkedet i Kolding.

Fra 1895 til omkring 1910 udgravede han et stort antal høje, først på sin hjemegn, siden i andre dele af Jylland. Han fortalte selv, at han havde fundet »flere oldsager end to heste kunne trække«.

Fotografiet er fra omkring 1900. Tilhører Niels Arentoft, Vorbasse.

til angivne pris. Det måtte tilkendegives sælgeren, at man kun kan fortsætte med ham, dersom han skaffer bedre sager. Også sjældne og smukke stensager kunne modtages«⁵⁶.

Müllers officielle holdning var naturligvis en anden: »De fund, der er fremdragne på denne måde, må siges at være ødelagte i videnskabelig henseende, og værdiløse for studiet af Danmarks oldtid, hvortil de, optagne på rette måde havde kunnet yde et væsentligt bidrag«⁵⁷.

Efter mødet med »øvrigheden« har Niels Knudsen øjensynlig lært, at det ikke betalte sig at indlevere danefæ. I alle tilfælde ses han ikke at have indsendt noget.

Efter alt at dømme traf han aftale med en oldsagshandler – maler Chr. Laursen i Selling – der skulle afsætte fundene. I november 1897 erhvervede Århus Museum, gennem yderligere en mellemhandler, 2 ravkæder, som Niels Knudsen havde fundet i Egtved og Ringgive. Müller blev straks underrettet herom, men synes ikke at have skredet ind⁵⁸.

Højgraveren Søren Kjær

Niels Knudsens tidlige forbindelse med museet i Kolding, havde straks gjort ham kendt som den betydeligste af højgraverne, men også den jævnaldrende Søren Kjær udgravede høje i større stil.

Han omtales første gang i juli 1897 da tandlæge Friis – medlem af museumsbestyrelsen i Kolding – indleverede en flintøkse og to

56. Breve af 1/1 og 4/1 (koncept) – 1900, 5/00. NM I, Adm.ark., Museet på Koldinghus.

57. Beretning til Finansudvalget 1896 (koncept), 709/96. FF-arkiv, Fredningsarbejde før loven.

58. Breve af 20/11 og 27/11–97, 711/97. NM I, Adm.ark., Århus Museum.

Niels Knudsens forbindelse med Chr. Laursen omtales desuden i et langt senere brev: »Maler Laursen fra Brabrand ved Århus, forhen Lindebalde, en mand der temmelig sikkert har tjent gode penge ved at sælge oldsager til et museum i London«. Mogens Jensen, Vandel i brev af 17/4–22, 106/22. NM I, Top.ark., Grene s.

Niels Knudsen vides iøvrigt at have solgt oldsager til følgende:

En københavnsk grosserer, jvf. note 29.

Museet på Koldinghus, Oldsagsprotokol i Museet på Koldinghus.

Købmand Thislund, Kolding, breve af 12/4, 18/6, 1/7–98 (koncept) og 28/7–98, 173/98. NM I, Top.ark., Slavs h. Jvf. A. Reeh i brev af 15/1–97, 22/97. NM I, Adm.ark., Århus Museum.

»En sagfører i Esbjerg« (senere politifuldmægtig Eric Ericson?) Brev af 25/7–96, 437/96. NM I, Adm.ark., Blom.

Bogbinder Jensen, Viborg, Viborg Amtstidende, 21/4–99.

Oldsagshandler Christoffersen, Århus, Skjoldborgs beretning af 26/12–99. FF-arkiv, Fredningsarbejde før loven.

»En sagfører i Kolding«, ca. 1910. Meddelt af Niels Arentoft, Vorbasse, søn af Niels Knudsen.

Fig. 7. Søren Kjær 1876–1947, med familie.

Faderen Peder Sørensen Kjær havde en lille ejendom på Bække Mark, men købte omkring 1879 en hedegård på 49 tdl. på Slaugmark ved Vorbasse.

Efter faderens død overtog Søren Kjær ejendommen, men købte siden en mindre ejendom på Bække Mark.

Søren Kjær fortalte, at han havde været med til at udgrave 600 høje. Denne virksomhed ophørte i 1902, da han blev gift. Han blev samtidig missionsmand.

En efterladt lommebog fra hans tid som højgraver viser, at denne forretning bragte ham i forbindelse med samfundets privilegerede lag. F.eks.: Lensgreve Schack, Schackenborg, Hofjærgermester de Stensen Leth, Højriis, Hofjærgermester Rathlou, Rathlousdal og Etatsrådinde Echardt, Ørumgård.

Fotografiet er fra omkring 1905. Tilhører Birthe Nielsen, Bække.

ravskiver til Nationalmuseet. Det fremgår, at finderen var »Søren Jørgensen Kjær – søn af Peder Sørensen Kjær, Slaugs Mark, ca. 1/4 mil fra Vorbasse«⁵⁹.

I november samme år indsendte samme Søren Kjær 9 ravperler, fundet i en høj, og i februar 1898 indsendte han et itubrukt broncesværd og nogle ravperler, fundet da han »kom til at grave i en høj«.

Museet returnerede det indsendte sværd med besked om, at man ikke ønskede at træde i forbindelse med ham, da man vidste, at han tidligere havde tilbudt disse sager andetsteds, og det måtte formodes, at han »drev udgravninger for at skaffe oldsager til salg«. De indsendte perler blev erhvervet som danefæ⁶⁰.

Det er næppe tilfældigt, at Søren Kjær kun indsendte ravfund. Dem har han formentlig ikke turde afhænde andetsteds.

At Søren Kjær tidligt foretog højgravninger i større omfang, fremgår desuden af fundfortegnelsen til landstingsmand Søren Olesens oldsagssamling. Denne samling, der hovedsagelig bestod af oldsager fra plyndrede gravhøje, blev i 1901 købt af Nationalmuseet for 1500 kr.⁶¹.

Søren Olesen indførte sine oldsagskøb i et stilehæfte, oftest med angivelse af sælger eller fundsted, samt pris. Af samlingens 70 stridsøkser, hvoraf de 65 er betalt med ialt 609 kr., er 40 fra Vorbasse og Hejnsvig. Heraf er 23 købt af Søren Kjær for 217 kr. og 11 af »gårdm. Knud Vingborgs sønner« for 128 kr. Hverken Anders Vingborgs sønner eller landstingsmand Olesen – der var grundtvigsk missionær og højskolelærer – har tilsyneladende delt Søren Kjærs betænkeligheder med hensyn til danefæ. Med to af stridsøkserne fulgte henholdsvis 14 og 15 ravperler.

»Bønderne har altid lyst til at få højene udgravet«

Fra slutningen af maj 1897, genoptog Blom arbejdet i Vorbasse, hvor han måtte konstatere, at vinterens højgravning atter havde mindsket antallet af de høje, det lønnede sig

59. A 15812. NM I, Top.ark., Vorbasse s. Desuden NM I journalprotokol 421/97.

60. Brev af 9/11–97, 685/97. Breve af 21/2 og 28/2–98, samt 25/2 og 4/3–98 (koncepter), 87/98. NM I, Top.ark., Vorbasse s. De to breve fra Søren Kjær, er ikke skrevet af samme person. Til gengæld synes S. Kjær i 1902 at have skrevet et brev i sin fars navn: Brev af 16/6–02, 320/02. NM I, Top.ark., Vorbasse s.

61. A 18467–18723, B 7476–7485, C 10470–10475, 273/01 og 465/01. NM I, Danske privatsamlinger og Privatsamlingsprotokoller.

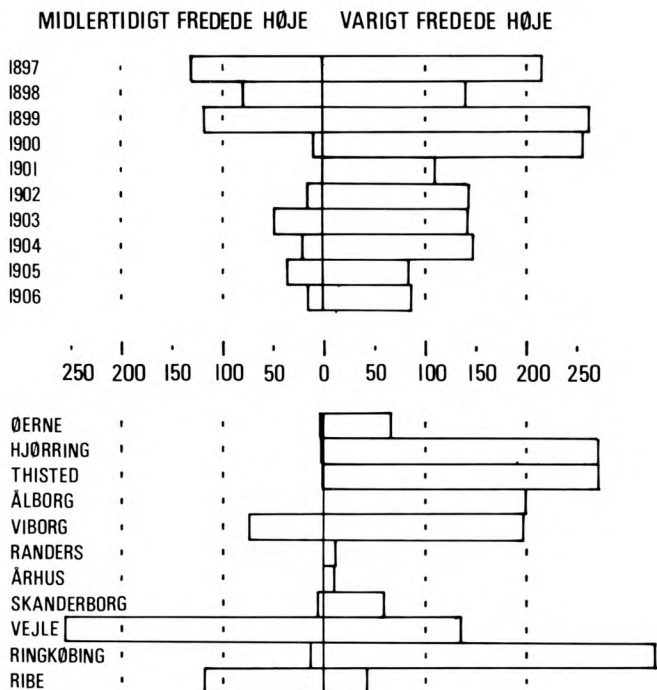

Fig. 8. Diagrammerne viser fordelingen af de 466 midlertidige og 1532 varige fredninger, der gennemførtes i tiåret 1897–1906. Øverst fredningernes årlige antal, nederst deres geografiske fordeling.

Det er iøjnefaldende, at 96,5% af samtlige varige fredninger foretoges i Jylland. Ligeledes, at størsteparten (69,5%) af alle midlertidige fredninger gennemførtes i årene 1897–1899, hvor også antallet af varige fredninger var forholdsvis stort. Bortset fra Viborg amt, falder de to slags fredninger i vidt forskellige egne.

Fra 1907 ophørte Nationalmuseet med at foretage midlertidige fredninger. Årsagen var utvivlsomt en kombination af administrative besværligheder og en mindre alvorlig bedømmelse af truslen fra mulige højgravere. En del af de midlertidigt fredede høje blev aldrig udgravet. S. Th. del.

at udgrave. 3 overpløjede høje ved Vorbasse blev dog undersøgt, hvorefter Blom og C. Fredstrup fortsatte herredsundersøgelserne sydpå i Anst, og siden i Malt herred, hvor situationen stort set tegnede sig som i Slavs herred: Størsteparten af højene var overpløjede eller udgravede⁶².

I modsætning til det foregående års kampagne, hvor hovedvægten var lagt på udgravning, gik bestræbelserne i 1897 hovedsagelig ud på at gennemføre fredninger af større, velbevarede høje. Gode udgravningsobjekter søgtes sikret gennem midlertidige fredninger.

Allerede ved Müllers besigtigelse af Vorbasses ødelagte høje i foråret 1896 blev »fredning på åremål« nævnt, som en foranstaltning der kunne sikre Nationalmuseet de bedste udgravningsobjekter⁶³.

I 1895 og 1896 havde museet, ved skriftlige aftaler sikret sig retten til at udgrave ialt 13 høje. Det var dog først i tiåret 1897–1906, at denne form for fredning fik nogen betydning som et modtræk mod »de forretningsmæssige høj-ødelæggelser«⁶⁴. I 1897 blev der fremstillet særlige blanketter, der forpligtigede grundejeren til at lade højen urørt i et nærmere angivet åremål, og i løbet af sommeren blev 130 høje sikret på denne måde. Bloms og Fredstrups arbejde i Slavs, Anst og Malt herreder resulterede alene i 75 midlertidige fredninger. De fleste på 10 år, andre på ubestemt tid. I Nørvang herred, Vejle amt, hvor museumsassistent G. Sarauw og lærer Frode Kristensen samtidig påbegyndte herredsundersøgelsen blev der gennemført 47 midlertidige fredninger⁶⁵.

62. Breve af 28/5–97, 254/97 og 10/6–97, 322/97. NM I, Adm.ark., Blom.

63. Udateret og ujournaliseret notat udarbejdet af S. Müller. NM I, Top.ark., Vorbasse s. Brev af 29/7–96 (koncept), 437/96. NM I, Adm.ark., Blom.

64. Protokol: Midlertidig fredlyste mindesmærker. FF-arkiv. Mindesmærker fra oldtiden, fredlyste i årene 1897–1902, 1903, p.6.f.

65. Journalprotokol, 347/97. NM I. Protokol: Midlertidig fredlyste mindesmærker. FF-arkiv.

I både Bloms og Sarauws indberetninger findes næsten samstemmende beklagelser over vanskelighederne med at gennemføre disse åremålsfredninger: »Bønderne har altid lyst til at få højene udgravede jo før jo heller; denne fastslåen af en ventetid af bestemt længde vil derfor hindre mangan fredlysning, som ellers kunne gennemføres. Der spørges altid om, når vi komme og grave; om en måned? eller tre? Det at skulle vente et helt år forekom en bonde så uudholdeligt, at han afslog at frede, skønt han halvt om halvt havde lovet det«⁶⁶.

Som regel blev fredningerne gennemført uden godtgørelse til ejeren. Dette princip måtte dog fraviges i de egne, hvor højgravningerne var sat i system. I en række tilfælde måtte Blom udbetale 1 eller 2 kr. pr. høj som forskud på godtgørelsen for de oldsager, man forventede at finde⁶⁷. Anerkendelsen af grundejerens ejendomsret til de oldsager, der fandtes ved museets udgravninger, betød nemlig, at der ofte måtte udbetales godtgørelse for oldsager. Det var en væsentlig årsag til at hedeboenderne helst så højene udgravet med det samme.

Fig. 9. Kortet viser de sogne, hvor der i tiåret 1897–1906 gennemførtes mere end 1 midlertidig højfredning. Tallene angiver antallet af fredninger i de enkelte sogne.

Gråtone betegner de områder, hvor produktionsvilkårene, p.g.a. jordens ringe bonitet er de dårligste i landet. Den kraftigt optrukne linie angiver den klassiske opfattelse af enkeltgravskulturens centrale udbredelsesområde.

77% af de midlertidige fredninger ligger på den dårligste produktionsjord, medens 11% ligger i de umiddelbart tilgrænsende sogne. Samtidig ligger 87% indenfor enkeltgravskulturens kerneområde.

De midlertidige fredningers sammenfald med de magre, midtjyske hedeegne og enkeltgravskulturens centrale udbredelsesområde viser, at foranstaltningen i særlig grad var rettet mod bierhvervsudgraverne i disse egne, og at Nationalmuseet ønskede at sikre sig et repræsentativt udgravningsmateriale til belysning af den nyopdagede enkeltgravskultur. Måske er det disse forhold, der har medført, at enkeltgravskulturens østlige grænse, viser en påfaldende overensstemmelse med de midlertidige fredninger.

Fredningerne i en række sogne i Hatting herred, mellem Horsens og Vejle, repræsenterer en helt anden tendens end de øvrige, og er alle foretaget af Sarauw ved herredsundersøgelsen 1904–1906. Fra 1907 blev ordningen opgivet. (Efter Danmarks Natur Bd. 8, overfor p. 48 og Acta Archaeologica XXV, p. 72) S. Th. del.

66. Brev af 10/6–97, 322/97. NM I, Adm.ark., Blom. Brev af 4/4–97, 275/97. FF-arkiv, Fredningsarbejde før loven.

67. Brev af 28/5–97, 254/97. NM I, Adm.ark., Blom. Fredningsdokumenter for de midlertidige fredninger. FF-arkiv, Fredningsarbejde før loven.

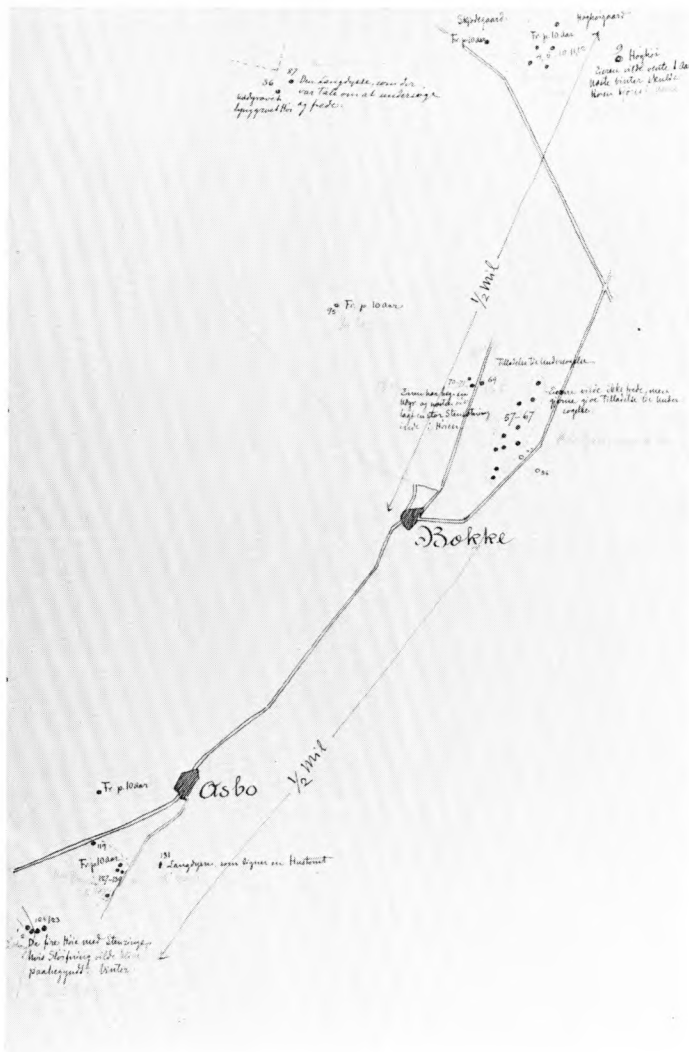

Fig. 10. Denne »situationsplan af udgravningsmaterialet omkring Bække« – udført af Blom i juli 1897 – er et skoleeksempel på tidens udgravningsstrategi: Et udgravningsmateriale, omfattende 32 høje og 2 langdysser – der tilsammen anslås at repræsentere en månedens arbejde – ligger samlet i 3 grupper indenfor en radius af 3-4 km fra Bække, hvor kroen »er ualmindelig ren og tiltalende«. Denne situation frembød en række fordele: For arkæologen blev den daglige rejsetid kort, og transportudgifterne små. Når arbejdsfolkene ligeledes havde kort vej til arbejde, kunne arbejdsstyrken flytte med fra højgruppe til højgruppe.

Man kan så overveje om nogle af fundkoncentrationerne på visse arkæologiske fundkort i virkeligheden afspejler skiftende tiders gode kroer.

NM I, Adm.ark., Blom.

Der kan heller ikke være tvivl om, at museets praksis ofte var i modstrid med bestræbelserne på at opnå vederlagsfri fredninger. Ved fredning måtte ejeren jo give afkald på eventuel godtgørelse for oldsager.

På tilsvarende vis forhindrede en fredning udnyttelsen af stenforekomster i højene, og Blom måtte eksempelvis opgive fredning af 4 høje ved Bække, fordi ejeren kunne sælge stene til havnebyggeriet i Esbjerg, 50 km fra Bække⁶⁸.

»Købt må det jo ikke hedde«

Da Blom i maj 1897 – mod forudbetaling af godtgørelse for oldsager – havde foretaget de første midlertidige fredninger skrev han i sin indberetning: »Jeg sender Dem hermed nogle fredlysninger, som sikrer Museet retten til at udgrave de pågældende høje. Jeg ville sætte megen pris på omgående at erfare, om jeg derved har arbejdet i den retning, som De ønsker.

68. Brev af 6/7-97, 386/97. NM I, Adm.ark., Blom.

Sagen er den, at jeg ikke, hvis jeg ikke havde fået så bestemte ordre til at frede et eller andet og således frelse det fra Niels Knudsens efterstræbelser, ville have fredlyst – købt må det jo ikke hedde – så dårligt og spredt liggende udgravningsmateriale, som det der her foreligger«⁶⁹.

Selv om det ikke måtte hedde køb, må alle i Vorbasse og Hejnsvig have vidst, at man kunne sælge høje til Nationalmuseet. Blom måtte i hvert fald betale for hver eneste fredning i disse sogne.

Det er derfor umuligt at afgøre, om der var tale om overlagt drilleri, eller et reelt – omend naivt – tilbud, da Niels Knudsen 5. januar 1898 skrev: »Da jeg i sommer af nogle gård ejere har fået lov til at udgrave de på deres jorder beliggende høje, ialt ca. 30 stk., tillader jeg mig herved at forespørge hvormeget Museet vil give mig for at få lov til at undersøge de nævnte høje. I de 12 af de fornævnte 30 høje har ejeren dog forbeholdt sig $\frac{1}{3}$ af hvad der findes. Svar udbedes pr. omgående da udgravningen skal påbegyndes en af de første dage«⁷⁰.

Müller fik dog en kærkommen lejlighed til at gengælde dette drilagtige overmod, da Niels Knudsen samme år gravede i 4 midlertidigt fredede høje i Rankenbjerg ved Vorbasse. Om de nærmere omstændigheder indberettede Blom, efter et besøg hos ejeren:

»Han viste mig på sin lod 6 små høje, som han erklærede var dem, han ifjor fredede midlertidig. De fire af disse bar tegn på at være udgravede ganske nylig, idet der i toppen af dem var friske, fuldstændig tilkastede brud; i toppen af de to resterende høje var der gravet små huller, men de var ikke udgravede.

Ejerenes kone forklarede: at hun og hendes mand en vis tirsdag enten sidst i maj eller først i juni begge på en gang havde været hjemmefra. Da hun atter vendte tilbage, så hun, at der stod to mænd og gravede i højene;

hun gik hen til dem og så at det var Niels Knudsen fra Gildbjerg i Hejnsvig sogn og handelsbetjent Møller fra Brugsforeningen i Vorbasse. Hun spurgte dem, hvem der havde lejet dem til at grave, idet hun ikke var vis på, at de ikke arbejdede for Museet; dertil svarede de: Ingen, hun sagde dem så, at de i det tilfælde gjorde bedst i at ophøre med arbejdet, da højene var solgt. De gjorde da straks, som hun sagde, kastede hullerne til og gik.

Omtrent 14 dage efter kom Niels Knudsen til ejeren og ville give ham nogle sønderbrudte ravperler og så mange penge, som Museet havde betalt i dusør for fredlysnin-gen, idet han mente, at manden, når museet sendte folk for at udgrave højene, skulle give disse pengene og ravstumperne, så måtte Museet dermed være tilfreds. Ejeren svarede, at han hverken ville have penge eller oldsager, Niels Knudsen måtte selv klare den sag med Museet.

Handelsbetjent Møller har fortalt, at de i højene havde fundet en stenhammer og to brudstykker af en anden; derimod har han ikke omtalt fundet af ravperlerne«⁷¹.

For anden gang anmodedes herredsfogeden – der både var politimester og dommer – om at gribe ind⁷². I anmeldelsen fremhævedes fredningsdokumentets bestemmelse om en bøde på indtil 5 tdr. byg, og det blev foreslået, at Niels Knudsen idømtes en bøde på 50 kr. for hver af de 4 høje.

Derimod undlod Müller at nævne, at denne bestemmelse udtrykkelig var rettet mod »enhver beskadigelse, der med ejerens eller brugerens vidende og vilje tilføjes mindesmærkerne«, og at de særlige blanketter, der forelå færdigtrykt sommeren 1897, ikke rummede bødebestemmelser.

Herredsfogeden sluttede sagen med at idømme Niels Knudsen en bøde på 20 kr.⁷³

69. Brev af 28/5-97, 254/97. NM I, Adm.ark., Blom.

70. Brev (i afskrift), 6/98, Beretning til Finansudvalget 1898. FF-arkiv, Fredningsarbejde før loven.

71. Indberetning af 10/7-98, 480/98. NM I, Top.ark., Vorbasse s.

72. Brev af 23/7-98 (koncept), 480/98. NM I, Top.ark., Vorbasse s.

73. Brev af 18/8-98, 480/98. NM I, Top.ark., Vorbasse s.

»Men han er godt skåret for tungebånd«

Efter 1897 skiftede højgravningerne gradvis karakter. Fra at være et bierhverv udviklede gravningerne sig i retning af et egentligt erhverv, hvor Niels Knudsen og Søren Kjær, sammen med forskellige medhjælpere, foretog udgravninger langt fra deres hjemegn. Afsætningen foregik til dels gennem forskellige oldsagshandlere, der havde god forbindelse til museer og samlere.

Denne udvikling må først og fremmest ses på baggrund af, at der efterhånden var så få høje at udgrave i omegnen af Vorbasse, men Nationalmuseets forskellige foranstaltninger for at dæmme op mod højgraverne har muligvis også spillet en rolle.

I foråret 1899 arbejdede en højgraver – formentlig Niels Knudsen – i Høgild, vest for Viborg⁷⁴. Det foranledigede følgende indlæg i Viborg Amtstidende 19/4–99:

Fig. 11. Christen Sørensen Billum var »omvankende børstenbinder, glarmester, poet og såkaldet oldsamler fra Sønderjylland«. Stensøgeren viser, at han sikkert også har været højgraver.

Maleren og arkæologen Jacob Kornerup har i sin radering fra 1862 skildret ham mildt og venligt.

Sophus Müller betragtede derimod oldsagshandlere som løgnagtige og »sande fjender af oldforskningen«. Han forlangte, at provinsmuseerne skulle kontrollere deres oplysninger ved henvendelse til lærer, præst eller anden pålidelig kilde.

De fleste opkøbere var omrejsende handelsmænd der opretholdt en kummerlig tilværelse ved at udnytte de muligheder for en forretning som andre havde overset.

imellem hinanden, så det hele har udseende af en fuldstændig plyndring for vindings skyld. Det burde aldrig ske.

— — —

Andre blade bedes optage ovenstående, for om muligt at advare folk i tide, at de ikke lade deres kæmpehøje, udgrave af sådanne ransmænd.

J. P. Jepsen-Overby, Høgild.«

21/4–99 bragte samme avis denne redaktionelle kommentar:

»PLYNDRING AF KÆMPEHØJE

Ude på heden rejser i denne tid en ung fyr rundt for at grave høje ud. Han udlover det halve af, hvad han finder, til ejerne, men forsvinder i reglen så ubemærket som muligt fra den ene egn til den anden, så de, som har ladet ham udgrave høje, aldrig får noget. I Høgild gjorde han uden tvivl et godt bytte, idet han fandt værdifulde bronzeegenstande i tre høje.

Det er harmligt, at folk på den måde ødelægger vore skønne oldtidsmindesmærker ved at lade sådan en omstrejfer udgrave dem; men han er godt skåret for tungebånd og fortæller folk hvilke store summer, de kan vente dem, når han får det fundne solgt. Af hans hele færd fremgår det dog, at det hele kun er løkkemad for at få lov til at grave.

Det er harmligt at stå blandt sådan en samling kæmpehøje, alle med et lille hul og sten, potteskår og jord kastet ned ad siden

74. Th. Søgård, Vore kæmpehøje, Viborg Stiftstidende 28/12 1899.

»PLYNDRING AF KÆMPEHØJE

Vi havde i onsdags besøg af den unge mand, der beskyldes for at plyndre kæmpehøjene. Han bad os meddele læserne, at hr. J.-O.s stykke lider af flere unøjagtigheder, vel nærmest fordi denne ikke har kendskab til sagen.

Omtalte udgraver hævdede over for os, da vi gjorde ham opmærksom på, at han vel næppe havde tilstrækkeligt kendskab til, hvad han foretager sig, at han foretager sine udgravninger akkurat på samme måde som de fra museet udsendte assistenter, der næppe ville få mere udbytte af arbejdet, end han får.

Med hensyn til akkorden med de folk, hvor han har fået lov til at grave, da hævdede han, at kun af værdisager skulle ejerne have halvdelen, idet sten-, ler- og bronzesager bliver hans ejendom. Enkelte steder har akkorden vel været, at ejerne skulle have halvdelen af alt, men i så tilfælde er kontrakten også bleven opfyldt.

I Høgild fandtes kun en bronzekniv, der var helt forvitret og aldeles uden værdi. Den blev mellem en del urner, optaget andet steds, solgt til hr. bogbinder Jensen her i byen, hvor vi blev henvist, for at få sandheden konstateret.

Med hensyn til potteskårene, da medtager udgraveren alt, hvad der kan have betydning, og, hvad der eventuelt bliver tilbage, er af den slags, som musæerne ikke bryder sig om at have.

Udgraveren beder andre blade, der eventuelt optager hr. J.-O.s stykke, også at optage nærværende.«

»Ingen bør forstyrre fædrenes grave«

Det følgende efterår tog højgraverne atter fat, Søren Kjær og hans kammerat, Møller Nørresø Hansen⁷⁵, gravede fra begyndelsen af november i egnen omkring Linde, nordvest for Holstebro.

Det oprørte stedets lærer i en sådan grad, at han henvendte sig til sin tidligere klasse-

kammerat, den fortjenstfulde oldsagsamler Frode Kristensen i Tørring: »Kære gamle ven! Stedt i frygtelig vånede griber jeg til at skrive disse linier til dig! – Her på egnen findes en mængde kæmpehøje, upåagtet af den jættingel, der beboer egnen. For en månedstid siden kom her et par landstrygere op fra Vorbasse i det sydlige Jylland og gik omkring og bad om tilladelse til at måtte udgrave højene, og på et par enkelte hæderlige undtagelser nær gav hele jætteslænget tilladelsen. Derfor har de tvende landstrygere i en hel måned gået og opgravet højene og har fundet en mængde oldsager, hamre, spyd, ravsmykker, o.s.v. Først for nogle dage [siden] fik jeg det at vide, og hvor meget denne vandalisme smertede mig, kan ikke beskrives. Jeg henvender mig nu til dig og spørger dig, om slig fortsat skændselsudåd ikke kan forhindres. Jeg er ikke sagkyndig og ved ikke, hvad her kan gøres. Når banditterne er færdige med udplyndringen af denne egn, rejser de jo til en anden og fortsætter røveriet. Kan du ikke som sagkyndig melde sagen til rette vedkommende, lede deres opmærksomhed derpå, eller, hvis du ikke vil, så meddele mig, om der kan gøres noget, og i så fald hvilket. Jeg vil gøre alt, hvad jeg kan, bare jeg vidste hvorledes!

Ventende svar fra dig bedes du modtage en venlig hilsen fra den blandt en flok på fædrenes minder nedtrampende jætter og rimthuser boende harmfulde

Christen Jensen

»Danmark, dine kæmpegrave er en kostbar skat.«⁷⁶

Frode Kristensen sendte straks brevet videre til Müller⁷⁷, der tilsyneladende har ventet på en lejlighed til at iværksætte en storstilet aktion, der én gang for alle skulle standse Niels Knudsen. At det så var Søren Kjær, der havde gravet, og at frosten allerede havde standset al højgravning var en anden sag.

Müller anmodede straks forfatteren og agitatoren Johan Skjoldborg – der gennem en årrække havde arbejdet for museet – om at medvirke til at standse højødelæggelserne.

75. Meddelt af Søren Kjærs datter: Birthe Nielsen, Bække.

76. Brev af 10/12-99, 713/99. FF-arkiv, Fredningsarbejde før loven.

77. Brev af 13/12-99, 713/99. FF-arkiv, Fredningsarbejde før loven.

Skjoldborg svarede, at han straks ville rejse til Holstebro: »Jeg har god tro til sagen, og jeg er rask og nu for tiden i en åndelig tilstand, der kun tillader mig at tænke på dette ene, indtil jeg har gjort hvad jeg kan«⁷⁸.

Samtidig udsendte Nationalmuseet 3500 løbesedler med en advarsel mod højødelæggerne til landabonnter på aviserne i Holstebro, Ringkøbing, Lemvig og Struer. Samme løbeseddel sendtes desuden til 45 fremtrædende museumsinteresserede mænd i alle landets egne. Disse »venner af vore oldtidsminder« blev bedt om at søge henvendelsen optaget i lokale aviser. Så vidt muligt ledsaget af en udtalelse og underskrevet med navn.

Til landets 10 provinsmuseer udsendtes et cirkulære, der både advarede mod Niels Knudsen, og »den vitterlige løgnagtighed, hvormed opkøberne jævnlige optræder«. Det henstilles, »at der overhovedet ikke købes oldsager af opkøbere, uden det forud skriftlig og fra pålidelig kilde er bevidnet, at findested og fundforhold er sandfærdig opgivne, og at sagerne ikke er fremdraget ved højgravning for pengevindings skyld«.

Alt dette var gennemført en uge efter modtagelsen af lærer Jensens brev⁷⁹.

En stor samling avisudklip viser, at Nationalmuseets løbeseddel blev bragt i et halvhundrede aviser, og at den i de fleste tilfælde var ledsaget af en lokal udtalelse⁸⁰.

En enkelt af provinsmuseernes folk ville dog ikke medvirke. J. A. Jørgensen, der var formand for Bornholms Museum, ønskede ikke at underskrive henvendelsen, hvor der bl.a. stod: »HØJENE ER FORFÆDRENE GRAVE; de gemmer benene af mænd, som dyrkede jorden og græssede deres kvæg, hvor vi nu lever. Ingen bør forstyrre fædrenes grave. Lad de afdødes ben få lov til at hvile i fred«. Dette kommenterede J. A. Jørgensen:

»Det har kammerherre Vedel og jeg gjort mange gange med Nationalmuseets billigelser«⁸¹. Vedel og Jørgensen udgravede i hundredevis af øens brandgrave.

Fig. 12. Sophus Müller 1846–1934, Direktør for Nationalmuseets I afd. 1892–1921.

»Hans hengivenhed for livsopgaven, Oldnordisk Museums trivsel og arkæologiens blomstring, er i den grad intensiv, at den efterhånden trænger meget ud, som var med fra begyndelsen, interessen for kunst, for litteratur. Af sine medarbejdere ved museet fordrer han en selvfornægtelse for sagens skyld, som få af dem er i stand til at yde. Det fører til sammenstød. Og hans hang til sarkastiske formuleringer og lethed for den tilspidsede replik er en stadig lurende fare i hans omgang med mennesker, så meget mere som hans tunghørhed hindrer at opfatte over- eller undertoner i en bemærkning og han sangvinsk antager, at også den person, som en veldrejet spydighed går ud over, finder den morsom og ikke går og ruger over den«. (datteren Elin Nordman: *Vandring i usynligt rum*).

Kulttegning af P. S. Krøyer, 1888.

Efter afslutningen af agitationsrejsen udarbejdede Johan Skjoldborg følgende redegørelse:

»BERETNING OM EN REJSE TIL HJERM-GINDING HERREDER FOR AT STANDSE HØJØDELÆGGELSER.

78. Notat, dateret 15/12–99, 713/99. Brev af 16/12–99, 713/99. FF-arkiv, Fredningsarbejde før loven. J. Skjoldborg, Min mindebog, ungdomstid og mandoms år, 1935, p. 48 ff.

79. Udateret notat, 713/99. FF-arkiv, Fredningsarbejde før loven.

80. FF-arkiv, Fredningsarbejde før loven.

81. Brev af 23/12, 713/99. FF-arkiv, Fredningsarbejde før loven.

I

Efterat have modtaget Direktørens skrivelse af 14 ds. pakkede jeg noget agitationsmateriale i min kuffert, tog næste morgen en II kl. jærnbankoupé, som jeg indrettede til studereværelse, og ankom til Holstebro kl. 11 om aftenen d. 18 ds. vel forberedt til den forestående holmgang og med en krigsplan i lommen.

Den 19de henvendte jeg mig til de 3 redaktører i Holstebro og bad om deres støtte i sagen, hvad de alle bedovilligt lovede. Der blev straks indrykket en foreløbig notits.

Derefter kørte jeg til Linde i Asp sogn i den by, hvor højgraverne har huseret, og hvor lærer Chr. Jensen, hvis brev har foranlediget denne rejse, boede. Ved lejet bud og ved personlig at gå omkring i byen blev der sammenkaldt til møde i skolen samme aften. Det viste sig, at højgraveren ikke var Niels Knudsen men en Søren Kær fra Vorbasse.

Den 19de havde jeg på vejen ud til Linde talt personlig med folk i Navr som havde gravhøje, om, at de skulle modsætte sig en udgravning og derimod lade dem fredlyse. Dette fortsatte jeg med d. 20de og fortsatte nordover ad Asp og Fovsing. Den 21de havde jeg atter møde med befolkningen på en gård der ligger mellem Asp og Fovsing byer og midt mellem mange gravhøje. Begge de offentlige møder var af stor virkning. Jeg udtalte mig i overensstemmelse med hofølgende skematiske referat⁸².

Efterat have tilbagelagt et stykke land eller rettere fulgt en række af mindesmærker fra et punkt i Navr sogn, hvor høje var fredlyste, og indtil et punkt i Ølby, hvor der også var høje fredede, og efterat en stærk folkestemning var rejst imod ødelæggelsen af oldtidsminder, der på egnen, betragtede jeg mit hverv for endt. Jeg vendte tilbage til Holstebro, hvor jeg modtog Direktørens 2 breve og en bunke cirkulærer, som jeg overlod Holstebro Avis, der netop manglede så mange. Da imidlertid Direktørens brev ikke indeholdt nye opgaver, rejste jeg der fra egnen og kom hjem d. 23^{de}

aften, – efterat mit hverv, takket være befolkningens letvakte historiske sans, var fuldkommen lykkedes, idet det gennemrejste land kunne betragtes som lukket og låset for alle højgravere og vel forberedt for fredlysninger.

II

Da jeg gik omkring i Linde før mødet, blev Søren Kær (højgraveren) og hans kammerat rost som særdeles flinke og behagelige mennesker, egenskaber, som jyden sætter megen pris på. Han havde været her i sommer og gravet 3 høje ud, havde nu i efteråret opholdt sig her 1 månedstid og ville, så snart frosten var af jorden, atter vende tilbage og fortsætte.

Jeg søgte logi hos den samme mand, hvor S. K. havde boet. Denne mand svarede mig, da jeg ved aftensmaden angreb S. K., at enhver snakkede jo på *sin* vis for *sit* kram, men han ville dog nok daske hen i skolen og høre, hvad jeg kunne sige.

Der var forholdsvis mange til mødet om aftenen, det trak jo bl.a., at der var én på jagt efter en anden.

Under mødet spillede dog mændenes øjne snart af interesse, de blandede uvilkårligt fornuftige spørgsmål ind i foredraget, der momentvis i sine hvilepunkter afbrødes af livligt replikskifte. Men hvad mere var, de blev grebne i deres følelse og deres øjne duggedes . . . Da forstod jeg, hvor let det ville være at slå enhver gravrøver ned, fordi den historiske følelse let vækkes hos vor almue.

Det er da en erfaring, som jeg mener at have indhentet, at mod en levende personlighed, der kan komme i korrespondance med tilhørerne, kan ingen højgraver stå sig.

Ved samtaler med min vært o.a. fik jeg den oplysning, at højgraveren får lov at grave *gratis* i højene (folk, der ved mødet viste sig mest interesserede, havde endog halvvejs opfordret ham til at grave i deres høje), og kun hvis han fandt noget af *særlig* værdi, skulle ejeren have nogen erstatning. Selvfølgelig – højgraveren fandt jo ikke noget af *særlig* værdi (men jeg spurgte dog, at han i *én* skovfuld jord havde optaget 5 pilsespidses).

82. Udklip af et lokalt dagblad. Artiklen dateret Holstebro 22. Decbr.

Søren K. er ungkarl, boelsmand i Vorbas-se. Han har som biindtægt højgravning, og at han tager så langt og så længe fra hjemmet og har en mand med sig, tyder sikkert nok på, at han ikke driver det i nogen ubetydelig grad. – Hvor Niels Knudsen opholder sig kunne jeg ikke opspørge. Men både S. K. og oldsags-handler Kristoffersen fra Århus, som var ude at købe sager af S. K., havde omtalt N. Knudsen – sagde værten – mindre fordelagtigt fra karakterens side. Kristoffersen havde givet N. Kn. *forskud til at grave for* med sit mandskab (men N. Kn. havde nok pudset ham). Værten sagde endv. at N. Knudsen nok i efteråret skulle have solgt oldsager for 5–600 kr. på ét sted.

III

Efter mødet takkede man mig hjærteligt for tilstedekomsten og nu var min vært som et andet menneske, der så den foreliggende sag i en ganske anden og ny belysning. Der blev skrevet til højgraveren, at han ikke mere skulle ulejlig sig herop, da han ikke fik flere høje til udgravning.

Et lille billede af sagens forløb vil De kunne danne Dem ved at læse bilaget. Dette er udbredt gennem alle blade i Holstebro, Struer, Lemvig, Ringkøbing og det mest udbredte blad i Herning, så Ringkøbing amt kan nok siges at være behersket. Desuden lovede lærer Chr. Jensen og læreren i Asp at skrive et stykke om sagen til »Kristeligt Dagblad«, der er meget udbredt i Vestjylland og jo også kommer på mange andre egne. (Det var en Indre Mission befolkning, jeg færdedes imellem – en mildere form). Når jeg får »Kristelig Dagblad« skal jeg indsende det.

Hvilke argumenter, jeg anvendte for vor sag, vil De kunne skønne af referatet af min tale. Der er dog ikke medtaget et argument, som viste sig af særlig vægt, da man, når man repræsenterer, bør være varsom med visse ting, og jeg ikke var sikker på, om det var ønskeligt, at den ting kom offentligt frem.

Det var ekspropriationen. Da jeg udtalte, at Nationalmuseet til spørgsmålet om ret til at ekspropriere mindesmærker i sin tid havde svaret, at der var ingen anledning til at *tvinge*

folk her, at fredlysning *med* folket var bedre end *imod* folket, da dette blev fremstillet på passende og varsom måde, kunne tilhørerne ikke tilbageholde en bifaldende mumlen, og jeg læste i deres øjne, at det skulle Nationalmuseet ikke komme til at fortryde.

M.h.t. hvilke midler, der er mest virksomhedsfulde i denne sag, over for befolkningen, da er en levende personligheds tilstedeværelse selvfølgelig *N° 1* – især når der er foregået eller foregår højgravning på stedet, da sagen så kommer dem nærmest og får den stærkeste tilknytning til virkeligheden. – Som *N° 2* er et referat af en sådan affære. Hvad der står i avisen under redaktionens mærke er nemlig også i nogen grad knyttet til virkeligheden for befolkningen om end lidt svagere. Som *N° 3* kommer måske personlig samtale med ejere af mindesmærker. Dels kan en sådan ikke blive lang og ejeren er ikke fuldt klar over hvor megen personlig interesse den talende har i sagen. I et sådant tilfælde afstiver jeg med en lokal autoritet eller benytter familie og venskabsforhold. Som *N° 4* er cirkulærer, der uddeles og udsendes. Når de ikke står trykte i den lokale avis, har de så alt for lidt tilknytning til det virkelige, thi Nationalmuseet er endnu ikke på ret mange egne nærværende og virkelig levende for folkets bevidsthed, – det er jo det vi arbejder på at iværksætte. Derfor er cirkulærer som løse blade i blæst. Som *N° 5* er de stedlige oplysningens repræsentanter provster, præster, lærere (de sidste er bedst). Sådanne ville jo ganske vist være udmærkede redskaber og *er* det også sporadisk, men som regel kan de ikke *se* den slags ting, og er af mangel på den simpleste forståelse så lidt aktive. F.ex. viste provst Møller i Ølby levende interesse i samtalens løb, og havde han vidst, hvad der foregik, skulle han øjeblikkelig have standset dette uvæsen, – men det oplystes, at provsten havde kørt *klods forbi* en gravhøj, hvor S. Kær og kammerat arbejdede rask nok *lige for provstens næse*, men han så det ikke.

Alligevel er det de stedlige repræsentanter for oplysningen man må håbe først at vække, de kan jo snart blive ret vendt og på dem virker jo nok et cirkulære.

— — —

IV

Jeg besøgte provst Møller i Ølby. Jeg opsøger altid, når tiden ellers kan tillade det, spidserne; de føler sig smigrede, og for sagens [skyld] må man interessere så megen indflydelse som muligt.

Provsten talte varmt om sagen og lovede at holde øjnene åbne.

Han udtalte bl.a. at det forekom ham, at denne egn var noget vanskøttet i den foreliggende henseende, og hvis dette røre kunne bidrage til, at fredlysninger kom mere i gang der, så ville han støtte dette. – Det er også min mening, at et fredningsarbejde helst om muligt bør snart foregå efter denne bevægelse.

Som en mand, der efter provstens mening og også efter mit indtryk af forholdene, i fortrinlig grad egnede sig til et lokalt arbejde for Museet, nævntes skolelærer, fhv. folketingsmand Hansen i Sir, hvilket jeg hermed lader gå til Museets kundskab, hvis det skulle have brug for en sådan mand der på egnen.

Jeg vil kun endnu bemærke, at på grund af årstiden, snevejr, regn og tåge kunne jeg ikke danne mig noget klart billede af i hvor høj grad ødelæggelsen har fundet sted, eller hvor vel bevarede resten af mindesmærkerne er. Men det var jo heller ikke det, der var min opgave⁸³.

Efter århundredeskiftet

Det er let at registrere virkningen af Skjoldborgs agitation. Højgravningerne omkring Linde ophørte, og den følgende sommer blev der gennemført frivillige fredninger af de 11 betydeligste høje i Asp sogn⁸⁴.

Vanskeligere er det at fastslå, hvor stor effekt Müllers kampagne havde. Skjoldborgs skepsis angående virkningen af avisindlæg og løbesedler forekommer dog berettiget, for højgravningerne hørte ikke op.

Efter århundredeskiftet er det imidlertid umuligt at danne sig et klart indtryk af Søren Kjærs og Niels Knudsens virksomhed. Årsagen er, at de foreliggende indberetninger er påfaldende få og upræcise⁸⁵. Det er tillige betegnende, at alle meddelelser er sket efter at gravningerne er ophørt, og at de – med en enkelt undtagelse – stammer fra Nationalmuseets egne folk. Højgraverne havde indset, at det betalte sig at arbejde så ubemærket som muligt.

Arkæologerne måtte stiltiende erkende, at de stod magtesløse⁸⁶. Forklaringen på »den mærkværdige godmodighed«, der blev vist »gravrøverne«⁸⁷, skal nok søges i, at de nok ikke blev opfattet som gravrøvere, og at de i deres eget sociale miljø, kunne færdes »som fisken i vandet«.

83. Beretningen dateret Koldmose pr. Skovsgård St. 26/12–99. FF-arkiv, Fredningsarbejde før loven. Smst. breve af 18/12, 20/12, 26/12, udat. –99 og 10/1–1900, 713/99.

J. Skjoldborg, Min mindebog, Ungdomstid og manddoms år, 1935, p. 48 ff.

84. Brev af 11/8–1900, 493/00. NM I, Adm.ark., Søegaard.

85. »Vorbasse-fyrene« gravede nord for Gørding (Gørding s., Gørding h., Ribe a.). A. P. Madsen i brev af 14/7–1901, 398/01. FF-arkiv, Fredningsarbejde før loven.

»Omstrefjende tjenestekarle og andre« gravede før 1903 i Tyrsting herred (Skanderborg a.) Beretning til Finansudvalget 1904. FF-arkiv, Fredningsarbejde før loven.

»En spekulant, en ung fyr fra Kolding-egnen« gravede på Kvosted hede (Tårup s., Fjends h., Viborg a.) i oktober 1903. Lærer N. Madsen-Vorgod i brev af 18/10–1903, 514/03 (afskrift). FF-arkiv, Fredningsarbejde før loven.

»Omrejsende personer« gravede før 1904 i Nørvang herred (Vejle a.). Beretning til Finansudvalget 1905, 735/05. FF-arkiv, Fredningsarbejde før loven.

»Omstrefjende mænd« havde gravet mindst 32 høje i Egtved sogn (Jerlev h., Vejle a.). H. Kjær, Vejle amts årbøger 1912.

»Den bekendte højruver fra Vejleegnen (Vorbasse-egnen?)« gravede »for nogle år siden« ved Pårup (Assing s., Hammerum h., Ringkøbing a.). Th. Søegaard i brev af 12/5–1909. NM I, Adm.ark., Søegaard.

»Den bekendte højruver fra Vejleegnen kunne spores« i Vrads herred (Skanderborg a.). Th. Søegaard i brev af 25/9–1909, 706/09. NM I, Adm.ark., Søegaard.

86. Neergaard i brev af 6/11–1916, 605/16. FF-arkiv, Fredningsarbejde før loven.

87. H. Kjær, Vor oldtids mindesmærker, 1925, p. 101. Samme i Danmark, land og folk, Bd. I, Red. Daniel Bruun, 1919, hvor tidspunktet dog angives: »ved 1900«.

I den sammenhæng er det næppe tilfældigt, at det som regel var landsbylærerne, der gav Nationalmuseet de bedste oplysninger.

Ud fra de foreliggende indberetninger synes både Søren Kjær og Niels Knudsen at have indstillet deres virksomhed før 1909. Dette er i god overensstemmelse med andre oplysninger om, at det skete henholdsvis 1902, og kort efter 1907. I begge tilfælde angives årsagen: At de blev gift og samtidig overtog fædrenes ejendomme⁸⁸.

Det var utvivlsomt tilsvarende forpligtelser overfor familie og landbrug, der fik hedebedererne til at holde op, efter de i 1896–97 havde udgravet højene omkring Vorbasse.

Søren Kjær og Niels Knudsen Nielsen var derimod friere stillet. Når det blev den sidste, der drev højgravning i størst omfang, skyldtes det sikkert forretningstalant og en usædvanlig foretagsomhed.

Det er umuligt at opgøre det antal høje han har udgravet, men efter et forsigtigt skøn må det anslås at ligge i en størrelsesorden mellem 500 og 1000.

Søren Kjær fortalte selv, at han havde været med til at udgrave 600 høje⁸⁹. Om det passer, vides ikke.

De øvrige højgravere, der var virksomme efter århundredeskiftet har tilsyneladende kun foretaget gravninger af mere tilfældig og kortvarig karakter⁹⁰. På det tidspunkt var en række samlere begyndt at grave i større stil, og dermed var højgravernes rolle næsten udspillet.

1892

I 1892 blev Sophus Müller udnævnt til direktør for Nationalmuseets forhistoriske sam-

Fig. 13. Johan Skjoldborg 1861–1936.

Kort efter Müllers udnævnelse til direktør, begyndte Johan Skjoldborg at foretage højfredninger for Nationalmuseet. Gennem en længere årrække foretog han om sommeren fredningsrejser i Hanherred og Vendsyssel og gennemførte mellem 500 og 1000 frivillige fredninger.

»Samarbejdet med museets folk havde jeg megen glæde af. Navnlig havde jeg mange indgående samtaler med direktør Sophus Müller, ikke så meget om museumssager som om andre almenmenneskelige, filosofiske og politiske emner. Han var noget af det mest stokonservative og embedsmandsmæssige, jeg har truffet, og dog åbenbarede han på visse punkter et mærkværdigt frisind. Jeg på min side var så radikal og moderne, som det var muligt at opdrive, men vi talte lige ud til hinanden . . . Uagtet den store forskel på os, mindes jeg med glæde direktør Müller, og jeg løfter min hat« (J. Skjoldborg, Min mindebog). Kultegning af P. S. Krøyer, 1903.

88. Meddelt af Birthe Nielsen, Bække, datter af Søren Kjær og Niels Arentoft, Vorbasse, søn af Niels Knudsen Nielsen. (Niels Knudsen Nielsen antog, som sine brødre, navnet Arentoft).

89. J. Kvist, Vorbassedrengene, Fra Ribe amt 1975, p. 151.

90. Skomagere i Lejerskov. NM I, sb-arkiv, Vester Nebel sb. 7 og 10, Brusk h., Vejle a.

Mads Kristiansen, Hundshoved pr. Nørre Snede. Brev af 15/3–98 (afskrift), Beretning til Finansudvalget 1898. FF-arkiv, Fredningsarbejde før loven.

Smed Povlsen, Sjørring i Aulum. Brev af 30/6–1904, 380/04 (afskrift) og brev af 14/7–1912, 397/12. FF-arkiv, Fredningsarbejde før loven.

Stenhugger Hans Eriksen, Nørre Snede. Udat. breve, august 1907, 497/07. FF-arkiv, Fredningsarbejde før loven.

Arbm.? Andreas Jacobsen, arbm.? Wilhelm H. Lyck, Silkeborg, Handelsmand? Alfred Nielsen, Brande. Brev af 14/7–1912, 397/12. FF-arkiv, Fredningsarbejde før loven.

linger. Han overtog samtidig tilsynet med fortidsminderne og provinsmuseernes arkæologiske samlinger.

Müller styrede de følgende års rivende udvikling med overblik og myndighed, og havde inden århundredeskiftet realiseret arkæologiens »moderne gennembrud«.

Nationalmuseets arkæologer kunne på få år fremvise imponerende resultater. Først og fremmest udbyttet af de systematiske udgravningskampagner, der gjaldt skaldynger og enkeltgravshøje.

Den nødvendige forudsætning for den omfattende udgravningsvirksomhed var, at museet fra 1893 kunne disponere over en årlig bevilling på 10.000 kr. til udgravninger.

Når Müller selv beskrev denne bevilling som resultatet af en henvendelse »fra en stor kreds af landets bedste mænd«⁹¹, er det et udtryk for en falsk – men forståelig – beskedenhed. Der kan ikke herske tvivl om, at Müller også her var hovedpersonen. Den vigtigste biperson var »den blå gendarm«, Daniel Bruun, men også den første »moderne« højgraver, husmanden og arbejdsmanden Iver Hansen fra Bramminge bidrog til at skabe forståelse for bevillingen til Nationalmuseet.

»Den noksom bekendte arbejdsmand Iver«

Iver Hansen havde i 1889 deltaget i de allerførste udgravninger af enkeltgravshøje, der foregik under kaptajn A. P. Madsens ledelse. »Hvad han da så og lærte« anvendte »den noksom bekendte arbejdsmand Iver« på egen hånd og han udgravede »i hundredevis« af høje »mellem Lunderskov og Esbjerg og en stor strækning nord for Bramminge station«⁹².

Oldsagerne solgte han til læge Fenger i Bramminge, en virksom oldsagssamler, der desuden var teglværksejer og jordspekulant i Esbjerg⁹³.

Nationalmuseet blev opmærksom på Iver Hansens højgravninger, da han i løbet af sommeren 1892 indsendte flere ravfund. Efter at have indhentet nærmere oplysninger hos A. P. Madsen, meddelte museet: »Da museet ikke vil afkøbe folk oldsager, som kun er fremkomne ved gravninger, der har den personlige vinding til mål, kan det ikke oftere modtage oldsager fra Dem, ligesom man her ved underretter Dem om, at det også ville være ganske forgæves, om De henvendte Dem til provinssamlingerne«⁹⁴.

Den 21. oktober 1892 bragte Nationaltidende en kort omtale af Iver Hansens højgravninger. Det anførtes, »at de forefundne oldsager for en del sælges til udlandet ligesom det videnskabelige udbytte, de hjemsogte gravhøje kunne have afgivet, går uigenkaldelig tabt«. Ribe Stiftstidende bragte 24. oktober, et længere læserbrev, underskrevet: »En landboer«. Læserbrevets forfatter, der tydeligvis var særdeles velorienteret, gav stort set udtryk for Nationalmuseets holdning overfor højødelæggere.

»Et udtryk for den almindelige stemning hos befolkningen«

På dette tidspunkt havde Nationalmuseet netop modtaget henvendelsen, hvor 400 underskrivere opfordrede museet til at søge »midler til tilfredsstillende undersøgelse af sådanne fortidsminder, som kunne ventes at ville blive ødelagte i en nær fremtid«.

Müller fremholdt denne adresse »som et udtryk for den almindelige stemning hos befolkningen« og »et smukt vidnedsbyrd om den almindelige interesse for Museet«⁹⁵. Det

91. S. Müller, Udsigt over oldtidsudgravninger, Årb. 1897 p. 169. S. Müller, Nationalmuseet, Hundrede år efter grundlæggelsen, 1907, p. 62.

92. Brev af 26/10-92, ujournaliseret. FF-arkiv, Fredningsarbejde før loven. Ribe Stiftstidende 5/11-92.

93. Ibid, samt meddelt af museumsinsp. A. Kann Rasmussen, Esbjerg Museum.

94. Udateret brev, brev af 24/6-92 (koncept), 195/92 og brev af 21/7-92, brev af 30/7-92 (koncept), 262/92. NM I, Top.ark., Bramminge s.

95. Jvf. note 91.

følgebreve, som den angivelige initiativtager⁹⁶ sendte sammen med adressen, viser imidlertid, at Müller må være den egentlige tilrettelægger af den folkestemning:

»Hobro 10–10–92
Hr Dr phil Sophus Müller
Direktør for Nationalmuseets I. Afdeling
R af Dbg

Hermed sender jeg adressen, jeg håber den må være arrangeret til tilfredshed.

Foruden de c. 40 folkerepræsentanter af begge ting, som har underskrevet, har endvidere Tutein og Neergaard⁹⁷ tilsagt deres støtte når sagen kommer for i Rigsdagen.

Der er ikke skrevet til ret mange flere folketings- og landstingsmænd end dem, der har underskrevet. Kun en eneste mand af alle, til hvem henvendelsen er rettet, har svaret nej. Denne ene er folketingsmand Vilhelm Dinesen i Rungsted. Hans svar vedlægges.

Da jeg agter at svare ham indgående bedes momenter mig opgivne til besvarelse af hans anker, ligesom hans brev bedes mig retournet.

Udgifterne ved adressens fremkomst andrage

trykning	30.00
autografering	1.65
papir m.m.	5.75
porto	<u>36.40</u>
ialt	73.80

Såsnart jeg får at vide, hvorledes de specificerede regninger fra leverandørerne skulle stiles (om til Museet?) skulle de blive oversendte.

— — —

Med højagtelse
ærbødigst
D Bruun «⁹⁸

Daniel Bruun var på dette tidspunkt detachementskommandør i Estrups gendarmerikorps, men var samtidig – på langt bedre økonomiske vilkår end andre – knyttet til Nationalmuseet som honorarlønnet medarbejder⁹⁹.

Et yderligere vidnesbyrd om, at kampagnen var iværksat af Nationalmuseet er, at museet har leveret en liste med navne på 149 fremtrædende personer, som det stod i forbindelse med¹⁰⁰.

For at skabe en opinion til støtte for anmodningen om statsbevilling, skrev Daniel Bruun i slutningen af oktober et indlæg til alle aviser¹⁰¹. Artiklen, der var usigneret, blev i de følgende dage trykt i de fleste aviser.

Ribe Stiftstidende bragte indlægget i selvsamme nummer, som den anonyme »landboers« indlæg om Iver Hansens højplyndringer.

Dette sammenfald kan selvfølgelig være tilfældigt, men det kan næppe være tilfældigt, at »landboerens« indlæg tager sit udgangspunkt i adressen til Nationalmuseet, hvis indhold da måtte formodes ukendt udenfor en forholdsvis snæver kreds.

96. S. Müller, Udsigt over oldtidsudgravninger, Årb. 1897, p. 171., M. Mackeprang, Mindeord om Sophus Müller, Årb. 1934, p. 11. D. Bruun, Ungdomsfærd, 1926, p. 207 f., D. Bruun, Manddomsår, 1926, p. 46 f.

97. F. Tutein var formand for Finansudvalget. N. Th. Neergaard og Holm delte ordførerskabet. Jvf. Frede Bojsens politiske erindringer, 1963, p. 236.

98. Ujournaliseret brev. FF-arkiv, Fredningsarbejde før loven.

99. Brev af 17/4–92, ujournaliseret (koncept, side 1 og 2 mangler!). NM I, Adm.ark., D. Bruun. Brev af 27/7–93, 422/93. NM I, Adm.ark., A. P. Madsen.

Daniel Bruuns stilling som officer i Estrup-diktaturets forhadte gendarmkorps og som Nationalmuseets officielle repræsentant, kunne give anledning til konflikter. Dette kom f.eks. til udtryk i forbindelse med fundet af Gundestrupkarret: Højres avis, Nationaltidende, skrev 14/6 1891 bl.a.: »At denne skat er bleven reddet for videnskaben skyldes først og fremmest premierløjtnant Daniel Bruun i Hobro . . . Det var også en af hans gendarmere, som først fik underretning om dette fund; han indberettede dette strax til løjtnant Bruun, som uophødeligt tog ud til findestedet og fik fundet samlet«. Venstres avis Morgenbladet hævdede derimod 26/6–1891, at gendarmernes indblanding havde forsinket telegrammet til Nationalmuseet med 6 timer. Artiklen sluttede: Vi vil derfor på beboernes vegne nedlægge en alvorlig protest imod, at æren for dette fund, således som i »Nationaltidendes« artikel, tillægges gendarmene eller hr. premierløjtnant Bruun i Hobro«.

100. »Underskrivere af adresse«. FF-arkiv, Fredningsarbejde før loven.

101. Brev af 20/10–92, ujournaliseret. FF-arkiv, Fredningsarbejde før loven.

Selv om dette ikke beviser, at Müller har foretaget en bevist koordinering af de to kampanjer, må det forekomme sandsynligt.

At det ikke var Müller fremmed at optræde som anonym læserbrevsskribent når den – ofte påberåbte – folkelige opinion svigtede, kan dokumenteres af følgende brev:

»Redaktionen af Frederiksborg Amts Avis Frederiksborg

Nylig har Museet modtaget en lille notits om ødelæggelse af en gravhøj ved Skærød og nu under 6. ds. en længere artikel om samme emne, begge fremkomne i Deres ærede blad. Det formodes, at disse udklip venligst er tilsendt museet fra den ærede redaktion eller en af bladets holdere.

Tillad, at jeg i denne anledning hoslagt fremsender en artikel, som jeg beder om måtte blive optaget i bladet for mulig at bidrage til, at slige højødelæggelser fremtidig undgås. Dog måtte det kunne være en forudsætning, at det forbliver en absolut hemmelighed, at Museet og dets mænd står i forhold til artiklen. Skulle den højtærede redaktør ikke kunne gå ind herpå, bedes manuskriptet ikke optages, men tilbagesendes.

Sluttelig ville jeg være taknemlig om ikke efter artiklen kunne sættes: »artiklen må gerne optages i andre blade«¹⁰².

Hvorom alting er . . . det er fristende, at se Müllers indsats mod Iver Hansens højgravning som et forsøg på at skabe et virkningsfuldt skræmmebillede, der måtte gøre indtryk i en situation, hvor Nationalmuseet forsøgte at skaffe penge til udgravninger.

Højgraveren var et anskueligt og oplagt eksempel på truslen mod det arkæologiske kildemateriale, hvorimod landbrugets ekspansion og udbygning af veje og jernbaner – der reelt var årsag til langt større ødelæggelser – ikke var særlig velegnet som udgangspunkt for en bredt anlagt agitation.

Müller anvendte den samme anskuelighedens pædagogik, da han ganske bevidst overfyldte museets udstillingsrum for at agitere for en udvidelse¹⁰³.

»Men skal endelig højen sløjfes for agerbrugets skyld«

I november 1892 gennemførte Nationalmuseet og museet i Ribe i forening en omfattende kampagne i hele Ribe amt.

Et opråb, der manede til at værne om fortidsminderne, uddeltes gennem skolelærerne i 2000 eksemplarer. Samtidig blev henvendelsen bragt i alle aviser i Varde, Esbjerg, Ribe og Kolding¹⁰⁴.

Også her kunne højgraveren anvendes til at anskueliggøre Nationalmuseets interesse i at få lejlighed til at grave i højene. Efter det tidligere citerede afsnit om at lade de afdøde ben hvile i fred, fortsatte opråbet: »Men skal endelig højen sløjfes for agerbrugets skyld, er det ganske nødvendigt at fjerne de gamle grave, som ligge skjulte under jordfladen eller dækkede af høje, lad det så foregå således, at mindesmærket bliver omhyggelig undersøgt. Lad der ske henvendelse til Nationalmuseet i København eller til den antikvariske samling i Ribe. Højen vil da blive udgravet under sagkyndig ledelse. De afdøde ben ville blive behandlet på hensynsfuld måde, og hvad højen rummer af oldsager eller andet til kundskab om oldtiden, vil blive fundet og opbevaret på rette sted i vore offentlige samlinger. Men selv den, som alene tænker på værdien af de fundne oldsager, vil gøre bedst i at henvende sig til de offentlige samlinger, idet disse selvfølgelig bedre kunne yde en passende pengegodtgørelse end privatmænd«.

På trods af alle anstrengelser fortsatte Iver Hansen stadig sine udgravninger. Han udgravede bl.a. 11 høje i Ølgod i 1893¹⁰⁵.

102. Brev af 15/4–1905, 208/05. FF-arkiv, Fredningsarbejde før loven.

103. M. Mackeprang, Mindeord om Sophus Müller, Årb. 1934, p. 13.

104. Brev af 10/11–92, 489/92. FF-arkiv, Fredningsarbejde før loven. S. Müller, Udsigt over oldtidsudgravninger, Årb. 1897, p. 185 f. Smst. er opråbet aftrykt i sin fulde ordlyd.

105. Brev af 29/7–93, ujournaliseret. FF-arkiv, Fredningsarbejde før loven.

Fig. 14. I praksis kunne forskellen på de »opofrende venner« og de »farlige fjender« indskrænke sig til, at højgraverne måtte have deres arbejde betalt. Samlere og andre havde råd til at ofre tid og penge på deres interesse.

Müller stod på den bedste fod med familien Friis i Hjørring, som siden 1889 har opbygget en af provinsens betydeligst arkæologiske samlinger på Vendsyssels Historiske Museum. Her præsenterer den 19-årige Holger Friis 42 lerkar, som han i 1910 fandt i en stenbygget jernaldergrav. Han fortæller selv, at udgravningen sluttede klokken ét om natten, og at skårene blev pillet op i skæret af en staldlygte (K. Bidstrup: Holger Friis fortæller). En sådan udgravning kan næppe have været mere forsvarlig end de der blev foretaget af Niels Knudsen. Foto i Vendsyssel Historiske Museum.

Den sommer lykkedes det kaptajn A. P. Madsen at fremskaffe 2 lodsejeres erklæringer om, at Iver Hansen havde optrådt som repræsentant for Nationalmuseet. På den baggrund blev herredsfogeden anmodet om at skride ind. Der blev også rejst en bedrageri-sigtelse og optaget forhør, men der blev ikke fundet grundlag for at rejse tiltale mod Iver Hansen¹⁰⁶.

Hvornår Iver Hansen ophørte med at grave vides ikke, men i forbindelse med Vorbas-folkernes højgravninger i 1901, skrev A. P. Madsen: »Jeg fik dog til slut stoppet Iver på Bramminge-egnen«¹⁰⁷.

Det er ligeledes uvist om Iver Hansen havde forbindelse med højgraverne i Vorbasse, men der kan næppe være tvivl om, at deres højgravninger må være inspireret af Iver Hansens virksomhed. Om ikke andet så gennem Müllers løbesedler!

— — —

»Opofrende venner og farlige fjender«

Højgravningerne afslørede en række modsætninger i arkæologiens forhold til sit kildemateriale og til samfundet.

106. Udateret brev (koncept), samt breve af 16/11, 18/11 (koncepter) og 27/11–93, 423/93. FF-arkiv, Fredningsarbejde før loven.

107. Brev af 14/6–01, 398/01. FF-arkiv. Fredningsarbejde før loven.

Fig. 15. Kammerherre Sehested – der fremhævedes som et forbillede blandt »de opofrende venner« – skabte på få år landets største private oldsagssamling på den fynske herregård Broholm. Han forestod selv mange udgravninger, men lod desuden godsets folk foretage en systematisk indsamling af oldsager.

Samtidens mest fremtrædende museumsfolk deltog i indvielsen af den museumsbygning, hvor samlingen blev opstillet. Alligevel måtte Sehesteds sekretær forgæves kæmpe for at få gennemført noget så elementært som en nummerering af museumsgenstandene (Oxenvad, Fynske minder 1974). Ved Sehesteds død i 1882 rummede alene stenalderssamlingen mere end 72 000 uprotokollerede oldsager.

Foto i Nationalmuseets II afd.

Mest iøjnefaldende er Nationalmuseets dybe uvilje mod en fredningslov til at imødegå truslen mod fortidsminderne. En sådan lov var gennemført i Sverige (1867) og Norge (1905). I Danmark fastholdt man derimod det princip om frivillighed, der formuleredes af J. A. Worsaae i 1873. Holdningen var, at enhver tvangsmæssig indskrænkning af ejendomsretten, ville fremkalde en uvilje, »som i forskellige retninger kunne blive til skade for vore samlinger og for oldforskningen i det hele«¹⁰⁸.

Müller delte denne opfattelse, men forsøgte i højere grad at tilsløre alle modsætninger, bl a. ved at hævde fortidsmindernes og oldsagernes nationale betydning. Et eksempel på

denne »idealistiske« holdning findes i folkebogen om Nationalmuseet fra 1907: »Fredlysningsen er blevet til et nyt og i sandhed storartet minde om fædrelandssind og offerberedvillighed hos dem, som ejer jorden i Danmark, fra den største besidder til den mindste husmand . . . Og man er i tvivl, om offeret er størst hos husmanden, hvor en eneste høj ligger på den knappe jordlod, eller hos lensgreven på Bregentved, hvor de 25 fredlyste høje breder sig ind på plænerne foran slottet. Det er vel så, at når både den første og den sidste lader granitstenen med fredningsmærket FM (Fredet Mindesmærke) sætte på deres grund, da må man beundre begge i samme grad«¹⁰⁹.

108. J. J. A. Worsaae, Om bevaringen af de fædrelandske oldsager og mindesmærke, 1877, p. 37 ff.

109. S. Müller, Nationalmuseet, 1907, p. 68 f.

Spørgsmålet om det var lensgreven eller husmanden, der ville bringe det største offer, må være stillet mod bedre vidende. Et grevskab fordrede 2 500 tdr. hartkorn, mens det gennemsnitlige jordtilliggende til et husmandshus i 1905 var 0,2 tdr. hartkorn¹¹⁰. For husmanden gjaldt det ofte om at holde sig på den rigtige side af sultegrænsen, og hans interesse i at frede fortidsminder har været begrænset. Det kom bl.a. til udtryk i et cirkulære til husmandsloven, der i 1911 blev udsendt på Nationalmuseets foranledning. Cirkulæret påbød, at alle mindesmærker på jord der blev udstykket til statshusmandsbrug skulle fredes. Årsagen var ødelæggelser og vægring mod fredning¹¹¹.

Husmandscirkulæret var den mest radikale indskrænkning i den private ejendomsret, der gennemførtes før 1937-fredningsloven.

Worsaae havde også formuleret holdningen overfor oldsagssamlerne: »Museet har fundet sig vel ved at hævde frivillighedens princip, ligesom Museet heller ikke har modarbejdet, men snarere opmuntret private samlere, da erfaring har lært, at meget, som ellers ville være gået tabt, på denne måde bliver bevaret, og at de private samlinger tidlig eller silde, i alt fald i det væsentligste, bliver indlemmede i statens museum«¹¹².

Selv om samlernes virksomhed oftest var i modstrid med Müllers strenge videnskabelighed, måtte også han erkende, at den næstbedste løsning måtte være at de, »oldforskningens bedste støtter og trofaste hjælpere«, tog vare

på fundene¹¹³. Det har sikkert også spillet en rolle, at arkæologien oftest har rekruteret sine udøvere fra samfundets velstillede og indflydelsesrige kredse.

Til gengæld kom Nationalmuseet i et vist afhængighedsforhold til ejere af store privatsamlinger. Det gjaldt navnlig de største herregårdssamlinger, hvor f.eks. danefæbestemmelser blev administreret lempeligere end ellers¹¹⁴.

Værre var det, at samlerne skabte konkurrence på det oldsagsmarked, der blomstrede frem efter 1887-ordningen. Provinsmuseerne var stort set henvist til at skaffe sig oldsager ved køb. Hertil disponerede de over en årlig bevilling på 8000 kr., eller dobbelt så meget som Nationalmuseet¹¹⁵.

Det var den situation, der som en naturlig konsekvens fremkaldte højgravningerne, og det er nok betegnende, at det var højgravere og oldsagshandlere, der blev forfulgt, hvorimod man veg tilbage for en formaliseret beskyttelse af fortidsminder og oldsager.

NM I	: Nationalmuseets I afd.
FF	: Fortidsmindeforvaltningen, Fredningsstyrelsens 5. kontor.
Top.ark.	: Topografisk arkiv.
Beretn.ark.	: Beretningsarkiv.
Adm.ark.	: Administrativt arkiv.
Dekl.ark.	: Deklarationsarkiv.
sb.	: Sognebeskrivelse.
Årb.	: Årbøger for nordisk oldkyndighed og historie.

110. Uddrag af Stat.Medd. 4-24-2 (1907) p. 114 f.

111. Mindesmærker fra oldtiden, fredlyst i årene 1927-34, 1935, p. XI f.

112. J. J. A. Worsaae, Om bevaring af de fædrelandske oldsager og mindesmærker, 1877, p. 5.

113. S. Müller, Udsigt over oldtidsudgravninger, Årb. 1897, p. 175.

S. Müller, Nationalmuseet, 1907, p. 47.

114. F.eks. Guld fra Nordvestsjælland, Red. M. Schou Jørgensen, p. 7 og p. 82, fundliste nr. 18-19.

115. S. Müller, Udsigt over oldtidsudgravninger, Årb. 1897, p. 175.